

De institutionele capaciteit voor de eiwittransitie in Vlaanderen

Lucy Cromheecke

s0195283

Master in de Milieuwetenschap

Academiejaar 2020-2021

Promotor: Dr. Prof. Ilse Loots

Masterproef voorgelegd met het oog op het behalen van de graad van Master in de Milieuwetenschap

Woord vooraf

De rode draad doorheen dit academiejaar was voor mij ongetwijfeld het thema van duurzame voeding. Ik koos er voor om binnen verschillende opleidingsonderdelen mijn focus te leggen op dit onderwerp, vanwege mijn interesse in hoe een verandering op ons bord een wijdvertakte verandering in de hele samenleving kan creëren. De impact van anders eten kan aanzienlijk zijn voor milieu, natuur, klimaat, gezondheid, biodiversiteit, voedselzekerheid, dierenwelzijn en meer. Voor mij is het bijzondere aan dit idee dat het simultaan heel eenvoudig én heel complex lijkt. Enerzijds houdt het slechts één verandering in om tal van uitdagingen aan te pakken. Anderzijds houdt het een transformatie in van gevestigde structuren en patronen in het gehele voedselsysteem waar moeilijk aan te tornen valt.

Deze interesse in duurzame voeding wekte mijn belangstelling voor een thesisvoorstel rond de eiwittransitie van Bond Beter Leefmilieu dat ik tegenkwam via de Wetenschapswinkel. Dit bood mij de kans om mij te verdiepen in een thematiek die mij enorm aanspreekt. Dankzij het ondernemen van dit onderzoek ben ik in contact gekomen met verschillende boeiende mensen die mij gaandeweg wegwijst hebben gemaakt in het voedselbeleid en alles daarrond dat de eiwittransitie beïnvloedt.

Ik wil dan ook mijn begeleider bij Bond Beter Leefmilieu, Laurens De Meyer, bedanken voor het opvolgen van mijn proces en het bieden van hulp en literatuur. Ook mijn promotor Ilse Loots wil ik graag bedanken voor de begeleiding en constructieve feedback gedurende dit onderzoek. Het aanreiken van het geschikte denkkader van de beleidsarrangementenbenadering heeft mij handige steunpunten gegeven bij het verwerven van inzicht in de constellaties rond de eiwittransitie. Verder heeft ons overleg mij telkens kunnen verder helpen en obstakels doen wegnemen. Daarnaast wil ik ook alle veertien geïnterviewden bedanken voor hun bereidwilligheid om deel te nemen en het bieden van een inkijk in hun ervaringen en inzichten omtrent het thema. Gaandeweg zorgden deze gesprekken voor een meer heldere blik op de wereld rond de eiwittransitie. Tot slot wil ik ook mijn familie en partner bedanken voor de steun gedurende het afgelopen jaar.

Lucy Cromheecke

Abstract

De eiwittransitie wijst op een verschuiving in het voedingspatroon richting meer plantaardige en minder dierlijke eiwitten. Zo biedt de eiwittransitie een antwoord op de huidige dierlijke voedselproductie die bijdraagt aan problematieken rond milieu en natuur, klimaatverandering, dierenwelzijn, gezondheid, voedselzekerheid en ruimtebeslag. Het bewerkstelligen van de eiwittransitie vergt de medewerking van een veelheid aan actoren, gezien de transitie een drastische verandering impliceert van de hele agrovoedingsketen, het beleid en het gedrag van de consument. Een dergelijke systeemverandering is verbonden aan instituties, nl. de handelings- en waardestructuren rond voeding doorheen de maatschappij.

Voor dit onderzoek werden rapporten en studies bestudeerd en interviews afgenomen met respondenten die verschillende actoren vertegenwoordigen die in aanraking komen met de eiwittransitie in Vlaanderen. De beleidsarrangementenbenadering vormde een denkkader om de dimensies van actoren en discoursen te ontleden. Aan de hand van deze kwalitatieve dataverzameling werd onder de loep genomen hoe verschillende actoren coalities aangaan rond de gestelde uitdagingen in de eiwittransitie. Een doorlichting van de meest recente multi-actor beleidssamenwerkingen rond het thema in Vlaanderen toont hoe actoren hun stempel drukken op de inhoud van de eiwittransitie. Daarbij geeft een discoursanalyse inzicht in de verschillende visies die in het landschap van actoren leven. Hierbij werd een discours van hervorming, status quo en tegenstand ontwaard. Daaruit kon geconcludeerd worden dat de veelheid aan actoren discursief nog niet op één lijn zitten en de originele ambities van de eiwittransitie vertroebelen. De samenwerking en het overleg tussen de verschillende partijen is anderzijds nodig om tot gedragenheid en consensus te komen.

Eiwittransitie; voedselbeleid; Vlaanderen; duurzame voeding; eiwitdiversificatie; eiwitstrategie

Abstract

The protein transition entails a shift in our diets that includes more plant-based and less animal protein. This way, the protein transition contributes to tackling issues that are associated with current livestock production, concerning problems related to the environment, nature, climate change, animal welfare, health, food security and land use. Achieving the protein transition requires the cooperation of a multitude of actors, as this transition implies a drastic change in the entire agrobusinesscomplex, food policy and consumer behavior. This transformation has implications for institutions, involving values and social structures that live throughout society.

For this research, reports and studies were analyzed and interviews were conducted with people representing multiple actors involved in the protein transition. The policy arrangement approach served as a tool to look into the dimensions of actors and discourses. The qualitative data collection was examined to determine the coalitions of actors working on a protein transition in Flanders. A review of the most recent multi-actor policy collaborations in Flanders shows how actors shape the content of the protein transition. In addition, a discourse analysis provides insight into the different perspectives on the matter that exist within the landscape of actors. Discourses of reform, status quo and opposition were discerned. In conclusion, the multitude of actors are discursively not yet aligned and dilute the original ambitions of the protein transition. On the other hand, cooperation and consultation between various parties is needed to achieve common ground and consensus.

Protein transition; food policy; Flanders; sustainable food; protein diversification; protein strategy

Inhoudsopgave

WOORD VOORAF	2
ABSTRACT	3
INHOUDSOPGAVE	5
VERKLARENDE LIJST VAN AFKORTINGEN	7
I. INLEIDING	8
II. INTERDISCIPLINAIRE KADERING	10
1. EIWITTRANSITIE: INVALSHOEKEN EN DISCIPLINES	10
1.1. ONDERZOEK NAAR DE AANLEIDINGEN TOT DE EIWITTRANSITIE	10
1.2. ONDERZOEK NAAR DE WEGEN NAAR DE EIWITTRANSITIE	10
1.3. ONDERZOEK NAAR DE IMPACT VAN DE EIWITTRANSITIE	11
2. INVALSHOEKEN EN DISCIPLINES IN DIT ONDERZOEK	12
III. PROBLEEMSTELLING	13
1. ACHTERGROND	13
1.1. EIWITPRODUCTIE EN -CONSUMPTIE IN VLAANDEREN	13
1.2. IMPACT MILIEU EN LEEFOMGEVING	13
1.3. UITDAGINGEN	14
2. DOELSTELLING	15
3. ONDERZOEKSVRAGEN	15
3.1. HOOFDVRAAG	15
3.2. DEELVRAGEN	16
IV. LITERATUURSTUDIE	17
1. CONCEPTEN EN DENKKADERS	17
1.1. EIWITTRANSITIE	17
1.2. BELEIDSARRANGEMENTENBENADERING	18
1.3. INSTITUTIONELE CAPACITEIT	19
2. BELEIDSCONTEXT	21
2.1. EUROPEES NIVEAU	21
2.2. VLAAMS NIVEAU	22
2.3. INITIATIEVEN VANUIT HET MIDDENVELD, BEDRIJFSSECTOREN EN ONDERZOEKSINSTELLINGEN	23
2.3.1. <i>Next Food Chain</i>	23
2.3.2. <i>Roadmap Eiwittransitie Flanders' FOOD en Plant Protein Pilot</i>	23
3. RAPPORTEN EN STUDIES	24
3.1. VOEDSELNOTA 2018	24
3.2. STUDIE EIWITTRANSITIE VLAANDEREN 2018	26
3.3. LANDBOUWRAPPORT 2020	27
V. METHODE	28
1. LITERATUURSTUDIE	28

2. ANALYTISCH DENKKADER: BELEIDSARRANGEMENTENBENADERING	29
3. SEMI-GESTRUCTUREERDE INTERVIEWS	30
3.1. RESPONDENTEN	30
3.2. VRAGENLIJST	31
VI. RESULTATEN	32
1. ACTOREN	32
1.1. IDENTIFICATIE ACTOREN	32
1.2. COALITIES	34
1.2.1. Europees niveau – Vlaams niveau	34
1.2.2. Vlaamse overheid	34
1.2.3. Vlaamse overheid – onderzoeksinstituten – bedrijven	35
1.2.4. Onderzoeksinstituten – middenveldorganisaties.....	36
1.2.5. Vlaamse overheid – voedingsindustrie	36
1.2.6. Middenveld	37
1.2.7. Burgers – Vlaamse overheid	37
1.3. MULTI-ACTOR BELEIDSSAMENWERKING	38
1.3.1. Vlaamse eiwitstrategie 2021-2030.....	38
1.3.2. Green Deal 010 Eiwitshift op ons bord	41
2. DISCOURSEN	44
2.1. HERVORMING: EEN EIWIJTSHIFT	46
2.1.1. Visie op productie	47
2.1.2. Visie op consumptie.....	48
2.2. STATUS QUO: EEN STRATEGIE VOOR EIWITTEN	50
2.2.1. Visie op productie	50
2.2.2. Visie op consumptie.....	52
2.2.3. Kritiek op de term “transitie”.....	53
2.3. TEGENPARTIJEN IN DE EIWIJTRANSITIE	54
2.3.1. Visie op productie	54
2.3.2. Visie op consumptie.....	56
VII. BESLUITEN	57
VIII. INTERDISCIPLINAIRE BEVINDINGEN	60
IX. BIBLIOGRAFIE	62
X. BIJLAGEN	66
1. BELEIDSKADERS	66
1.1. VLAAMSE EIWIJSTRATEGIE	66
1.1.1. Partners	66
1.1.2. Inhoud.....	66
1.2. GREEN DEAL 010 EIWIJTSHIFT	68
1.2.1. Partners	68
1.2.2. Inhoud.....	68
2. SEMI-GESTRUCTUREERDE INTERVIEWS	69
2.1. VRAGENLIJST	69
2.2. INFORMED CONSENT	70

Verklarende lijst van afkortingen

BBL	Bond Beter Leefmilieu
BV-OECO	Belgische Vereniging voor Onderzoek en Expertise voor Consumentenorganisaties
EU	Europese Unie
EVA (vzw)	Ethisch Vegetarisch Alternatief
FAVV	Federaal Agentschap voor de Veiligheid van de Voedselketen
Fevia	Federatie van de Belgische voedingsindustrie
FOD	Federale overheidssdienst
GAIA	Global Action in the Interest of Animals vzw
GLB	Gemeenschappelijk Landbouwbeleid
ILVO	Instituut voor Landbouw-, Visserij- en Voedingsonderzoek
LARA	Landbouwrapport
Mineraad	Milieu- en Natuurraad van Vlaanderen
MIRA	Milieurapport Vlaanderen
ngo	Niet-gouvernementele organisatie
SALV	Strategische Adviesraad voor Landbouw en Visserij
SDG	Sustainable Development Goals
VLAM	Vlaams Centrum voor Agro- en Visserijmarketing
VLAIO	Vlaams Agentschap Innoveren en Ondernemen
VLIF	Vlaams Landbouwinvesteringsfonds
VLM	Vlaamse Landmaatschappij
VMM	Vlaamse Milieumaatschappij
vzw	Vereniging Zonder Winstoogmerk

I. Inleiding

In het Anthropoceen, waar de impact van de mens op het gehele aards systeem steeds omvangrijker wordt, groeit de nood aan transformaties van huidige voedselsystemen. Er wordt geschat dat het mondiale voedselsysteem verantwoordelijk is voor 23% van de totale antropogene broeikasgasemissies en 70% van het globale zoetwatergebruik (Masson-Delmotte *et al.*, 2020). Bovendien wordt ongeveer 50% van de bewoonbare landmassa op aarde gebruikt voor landbouwdoeleinden (Honnay, 2020). Daarnaast zal de voedselproductie enerzijds moeten toenemen om in de stijgende vraag naar eiwitrijke voeding voor een groeiende bevolking te voorzien. Anderzijds moet er hierbij aandacht zijn voor klimaatmitigatie- en adaptatie en het beschermen van ecosystemen (Honnay, 2020; Klerkx en Begemann, 2020).

Om op een duurzame wijze in de vraag naar eiwitten te voorzien streeft het concept van de eiwittransitie een verschuiving van dierlijke eiwitten naar meer plantaardige en nieuwe eiwitten na. Deze transitie zou een antwoord bieden op problematieken die gepaard gaan met de huidige, voornamelijk dierlijke, eiwitproductie. De veeteelt is verantwoordelijk voor een aanzienlijk deel van de wereldwijde broeikasgasemissies en heeft door ruimtegebruik en gebruik van natuurlijke hulpbronnen een zware ecologische impact. Veeteelt is bovendien een driver van biodiversiteitsverlies en verschillende milieuproblemen zoals waterverontreiniging, vermesting en verzuring. Ten slotte zijn dierlijke eiwitten weinig efficiënt in het voeden van de bevolking door het grote grondstoffengebruik en kan de import van plantaardig veevoeder op zijn beurt voedselschaarste en ontbossing veroorzaken in de landen van herkomst (Cazaux, Van Gijsegem en Bas, 2010).

In Europa en Vlaanderen staat de eiwittransitie de laatste jaren hoger op de agenda. De EU lanceerde in het kader van de Europese Green Deal de “Van boer tot bord” strategie (Europese Commissie, 2020a) waarin ambities in de richting van de eiwittransitie worden voorgesteld. De Vlaamse eiwitstrategie (Crevits, 2021) en de Green Deal “Eiwitshift op ons bord” (Vlaamse overheid, 2021) toonden dat ook in Vlaanderen voornemens worden gemaakt rond een meer duurzame eiwitproductie en -consumptie. Ook de stikstofproblematiek zorgde het afgelopen jaar voor politiek en maatschappelijk debat in Vlaanderen over het volume van de veestapel. Op 2 mei 2021 kwamen er tijdelijke strengere richtlijnen rond stikstof n.a.v. het zogenaamde stikstofarrest waarbij de Raad voor Vergunningsbetwistingen een omgevingsvergunning voor een veehouderij vernietigde vanwege de stikstofbelasting op de omgevende natuurgebieden (Raad voor Vergunningsbetwistingen, 2021).

De uitdagingen om de veestapel af te bouwen, te verduurzamen en het consumptiepatroon te verschuiven naar meer plantaardige eiwitten vereist de samenwerking van verschillende actoren. Zowel de Vlaamse overheid, de agrovoedingssector, kennisinstellingen, middenveldorganisaties en consumenten hebben een belangrijke rol te spelen in de totstandkoming van de eiwittransitie. In het voedselsysteem zijn alle schakels van elkaar afhankelijk, wat zowel de landbouwers, de voedingsindustrie, de retail en de consumenten sleutelposities geeft in de nodige transformatie in de productie en consumptie van eiwitten.

De eiwittransitie draagt ook een politiek en ideologisch karakter. De veelheid aan actoren dragen verschillende overtuigingen over het thema en trachten hierin eigen belangen te bewaken. Dit maakt het aangaan van de eiwittransitie complexer. Evenwel kan de dialoog rond het thema inzichten geven in wat de maatschappelijke wensen zijn bij het aangaan van de eiwittransitie. Overleg en samenwerking is ook nodig bij het creëren van bereidheid en draagvlak om een dergelijke uitdaging aan te gaan.

Om de institutionele capaciteit te bepalen analyseerde ik de actoren die van belang zijn bij de eiwittransitie en de discoursen die bij deze actoren heersen. Dit onderzoek biedt een inzicht in het landschap van actoren dat actief is rond de eiwittransitie. De discoursanalyse toont de verschillende perspectieven van de actoren op het duurzaamheidsvraagstuk rond eiwitten.

II. Interdisciplinaire kadering

De eiwittransitie houdt een verandering in van het voedselsysteem en van verschillende elementen in de samenleving. Vanwege de complexiteit van het systeem vereist een analyse van de eiwittransitie systeemdenken. Dit houdt in dat men tracht om de complexiteit van een systeem in kaart te brengen door aandacht te besteden aan het geheel van elementen, interconnecties en functies van een systeem (Arnold en Wade, 2015). Systeemdenken verbindt verschillende disciplines om de ruime context van het systeem te bekomen. Bij het aanpakken van milieuvraagstukken kan een systeembenadering leiden tot inzichten in hoe het systeem te beïnvloeden is in de gewenste richting.

1. Eiwittransitie: Invalshoeken en disciplines

De eiwittransitie raakt aan verschillende dimensies in het voedselsysteem en raakt daarom ook aan vele disciplines. Een verkenning in de bestaande literatuur omtrent de eiwittransitie maakte het mogelijk om brede, mogelijk overlappende, groepen van invalshoeken van onderzoek te identificeren: onderzoek naar de aanleidingen tot de eiwittransitie (1.1.), de wegen naar de eiwittransitie (1.2.) en de impact van de eiwittransitie (1.3.). Afhankelijk van de invalshoek zijn verschillende disciplines relevant.

1.1. Onderzoek naar de aanleidingen tot de eiwittransitie

Onderzoek naar de aanleidingen tot de eiwittransitie bestaat uit analyses van de gevolgen van de huidige consumptie- en productiepatronen van conventionele eiwitten op milieu, gezondheid en andere maatschappelijke aspecten. Hierbij wordt veeleer een ontleding gemaakt van de status quo van het systeem rondom eiwitproductie en -consumptie om aan de hand van pijnpunten in het systeem het nut van een transitie te toetsen. Binnen deze groep van onderzoek wordt ook aandacht besteed aan de drivers van de ontwikkelingen omtrent de eiwittransitie op socio-economisch vlak, zoals de oorzaken van consumententrends richting een meer plantaardig voedingspatroon.

1.2. Onderzoek naar de wegen naar de eiwittransitie

Wanneer daarentegen onderzoek wordt gevoerd naar de wegen naar de eiwittransitie, worden verschillende invullingen van de eiwittransitie en hoe deze kunnen plaatsgrijpen in de maatschappij onderzocht. Er wordt binnen deze groep onderzocht hoe productiesystemen kunnen worden herontworpen om duurzame, alternatieve eiwitten te bekomen, maar ook hoe de verschuiving in de consumptie van eiwitten zich kan voltrekken.

Eenzijds kunnen hierbij de methodes om alternatieve eiwitten te verkrijgen worden geanalyseerd. Dit gaat over technologisch onderzoek omtrent de productie van eiwitten, zoals landbouwkundig onderzoek naar de teelt van eiwithoudende gewassen of onderzoek rond de productieprocessen van nieuwe eiwitbronnen. In dit onderzoek kan een analyse gemaakt worden van de duurzaamheid van deze eiwitten, maar ook van de economische rendabiliteit of de nutritionele waarde van deze alternatieve eiwitproducten.

Anderzijds kunnen in de brede waaier aan onderzoek naar de wegen naar de eiwittransitie ook de transitiepaden om de eiwittransitie in het voedselsysteem en de maatschappij te bewerkstelligen worden geanalyseerd. Bij deze invalshoek klinkt het transitiedenken door, waarbij de mogelijkheden om veranderingen te bekomen in de onderliggende socio-technische systemen worden ontrafeld. Bij het transitiedenken kan gebruik worden gemaakt van het multi-level perspectief. Hierbij kunnen innovaties op het microniveau van de niches en de langzame evoluties en maatschappelijke trends op het macroniveau van het landschap de bestaande structuren, praktijken en denkwijzen op het centrale niveau van het regime veranderen (Geels, 2002; Paredis, 2018). Vanuit deze invalshoek zijn vele disciplines van belang. De focus kan liggen op politicologische, juridische of economische aspecten binnen de samenleving die mee bepalen in hoeverre de eiwittransitie kan plaatsvinden. Eveneens de capaciteit van de technologische innovaties vanuit de niches bepaalt sterk de mogelijkheden voor de eiwittransitie. Ook sociologische, antropologische, (bio)medische en psychologische factoren die belangrijk zijn bij het beïnvloeden van consumptiepatronen voor deze transitie kunnen vanuit deze invalshoek worden onderzocht.

1.3. Onderzoek naar de impact van de eiwittransitie

Om ten slotte de impact van de eiwittransitie te analyseren kijkt men naar de consequenties die het teweeg zou brengen. Dit onderzoek leunt regelmatig sterk aan bij de andere groepen van invalshoeken van onderzoek naar de eiwittransitie. Door analyses van de effecten op o.a. milieu, klimaat, economie en gezondheid te betrekken in het onderzoek kan het nut van de eiwittransitie onder de loep worden genomen of kan dit onderzoek hand in hand gaan met onderzoek naar nieuwe productieprocessen voor alternatieve eiwitten.

Onder deze brede groep valt bijvoorbeeld medisch en volksgezondheidskundig onderzoek dat een beoordeling maakt van de gezondheidseffecten van een dieet met meer plantaardige en/of alternatieve eiwitten. Maar ook de effecten op het milieu kunnen onder de loep worden genomen. Hieronder vallen levenscyclusanalyses en andere duurzaamheidsanalyses die de gehele ecologische impact van deze productgroepen van alternatieve eiwitten examineren.

2. Invalshoeken en disciplines in dit onderzoek

Mijn onderzoek zal de gelegenheden tot de totstandkoming van de eiwittransitie in Vlaanderen a.d.h.v. de institutionele capaciteit analyseren. Zo is dit voornamelijk een onderzoek naar de wegen naar de eiwittransitie (1.2.). Dit zal ik onderzoeken door met een helikopterperspectief de richtingen en hindernissen in deze transitie te analyseren. Hierbij moet er ook aandacht worden besteed aan de aanleidingen in de maatschappij tot de eiwittransitie (1.1.) gezien deze deel uit maken van de voor- en tegenargumenten die verschillende actoren formuleren voor de eiwittransitie. Ook de percepties en inzichten over de mogelijke impact van de eiwittransitie (1.3.) spelen in dit onderzoek een belangrijke rol.

Zo staat in dit onderzoek een sociologische en politicologische invalshoek voorop bij het onder de loep nemen van het beleid omtrent de eiwittransitie. Daarbij is het belangrijk dat andere disciplines niet uit het oog worden verloren, gezien de institutionele capaciteit voor de eiwittransitie raakt aan een brede waaier aan disciplines binnen en buiten de milieuwetenschappen. Zo is het naast het beleid ook belangrijk om stil te staan bij o.a. de technologische, landbouwkundige en economische aspecten die gepaard gaan met het verhogen van het aanbod aan plantaardige en alternatieve eiwitten. Door een analyse te maken van de verscheidenheid aan actoren in verschillende beleidsvelden en disciplines kunnen de verschillende perspectieven op de eiwittransitie in dit onderzoek worden meegenomen. Op deze manier wordt getracht om een zo ruim mogelijk beeld te scheppen van de mogelijkheid om in Vlaanderen stappen te zetten in de richting van een meer duurzame eiwitconsumptie en -productie.

III. Probleemstelling

1. Achtergrond

1.1. Eiwitproductie en -consumptie in Vlaanderen

De land- en tuinbouw beslaat een grote oppervlakte in Vlaanderen. Het aantal landbouwbedrijven daalt sterk terwijl de totale oppervlakte van de Vlaamse landbouw veel trager daalt. Dit wijst op een schaalvergroting bij landbouwbedrijven, gezien ze individueel gemiddeld een grotere oppervlakte innemen (Statbel en FOD Economie, 2020). Verder is twee derde van het Vlaamse landbouwareaal rechtstreeks of onrechtstreeks bestemd voor de veesector (Platteau *et al.*, 2018). Terwijl de rundvee- en varkensstapel langzaam afneemt, neemt de melkvee- en pluimveestapel toe (Statbel, 2020).

De gemiddelde Belg consumeerde volgens de voedselconsumptiepeiling van 2014-2015 (De Ridder *et al.*, 2016) een overmaat aan eiwitten. 61,4% van de geconsumeerde eiwitten waren dierlijke eiwitten (Rubens, Neven en Jonckheere, 2021). Bijna 90% van de bevolking overschreed de aanbevolen hoeveelheid om maximaal vier keer per week hoogstens 100 gram vlees te eten (Platteau *et al.*, 2018). De laatste jaren lijken de preferenties van de consument wel geleidelijk te veranderen, gezien de consumptie van dierlijke producten stilaan afneemt in Vlaanderen (Statbel en FOD Economie, 2020).

1.2. Impact milieu en leefomgeving

De lokale milieudruk ten gevolge van de Vlaamse landbouw is, ondanks inspanningen om emissies te verlagen, nog steeds te hoog. De omvang van de veestapel en de hoge productievolumes liggen aan de basis van de milieupact en er blijken grenzen aan de efficiëntiewinsten door innovatie (Platteau *et al.*, 2018; VMM, 2020). De dierlijke eiwitproductie werpt zo hindernissen op bij het behalen van de milieurichtlijnen en klimaatdoelstellingen in Vlaanderen.

De stikstofproblematiek vormt een grote uitdaging voor de Vlaamse landbouw. De landbouw is in Vlaanderen verantwoordelijk voor 74% van de stikstofdepositie (Vlaamse overheid, 2019). Voornamelijk in landbouwintensieve gebieden vormt overmatige stikstofdepositie voor een lokale milieuproblematiek. 64% van het totale Natura 2000-areaal in Vlaanderen wordt geconfronteerd met een hoge milieudruk door overschrijding van de kritische depositiewaarde van stikstof wat de instandhoudingsdoelen van de gebieden ondermijnt (Vriens *et al.*, 2019). De uitspoeling van nitraten heeft ook een invloed op de waterkwaliteit. De oppervlaktewaterkwaliteit evolueert op vlak van overschrijding van nitraat niet gunstig en de milieudoelstellingen worden op dit vlak niet gehaald (VMM, 2019). De spreiding van de maximaal gemeten nitraatconcentraties in oppervlaktewater toont een duidelijk verband met de spreiding van stikstof uit dierlijke mest (VLM, 2017).

1.3. Uitdagingen

Een eerste uitdaging bestaat er uit de consumptie te doen verschuiven naar meer plantaardige en alternatieve eiwitten. Hiervoor dient het aanbod aan plantaardige en alternatieve eiwitten te verhogen om de transitie in het consumptiepatroon te ondersteunen. Een tweede uitdaging is een afbouw en verduurzaming van de dierlijke eiwitproductie. Intussen zijn al vele - veelal technische - maatregelen ingevoerd om efficiëntie en emissiereductie in de huidige agrovoedingsketen te realiseren. Dit maakt dat het verder reduceren van emissies van de Europese dierlijke productie steeds duurder en uitdagender wordt. Om de dierlijke eiwitproductie verder te verduurzamen zal de veestapel moeten dalen en zullen louter technologische verbeteringen niet volstaan (Platteau *et al.*, 2018).

Het vormen van een voedingsbeleid om deze uitdagingen aan te gaan is een moeilijke opgave in het voedselsysteem dat de afgelopen jaren een steeds complexere en langere keten geworden is. Bovendien staan binnen het bestaande beleid omtrent het voedselsysteem verschillende conflicterende belangen en ambities tegenover elkaar (De Meyer, 2020). Dierlijke producten blijven ook een belangrijk deel van de export van de landbouw, zo bestaat 54% van de uitvoer van de agrovoedingssector van België uit de export van levende dieren en dierlijke producten (Statbel en FOD Economie, 2020). Door een toenemende mondiale vraag naar hoogwaardig Vlaams vlees, voelen bedrijven in de voedingsindustrie minder de noodzaak om innovaties omtrent alternatieve eiwitten door te voeren (van Diepen *et al.*, 2018). Ten slotte kunnen veehouders, werknemers en bedrijven in de voedselindustrie in de eiwittransitie een bedreiging zien voor hun eigen sector. De totstandkoming van de eiwittransitie moet daarom op zoek gaan naar een brede gedragenheid bij alle actoren en gepaard gaan met een flankerend beleid dat voorziet in alternatieve en eerlijke verdienmodellen voor landbouwers en andere actoren in de productieketen.

Er liggen daarnaast vele opportuniteiten voor de eiwittransitie in Vlaanderen. Op vlak van innovatie kan Vlaanderen een voortrekker worden in de productie van alternatieve eiwitten dankzij verschillende kennisinstellingen. Zo kan de agrovoedingssector inspelen op een groeiende markt van plantaardige en alternatieve eiwitten. Voor de akkerbouw liggen ook economische kansen door de toenemende vraag naar eiwitgewassen. Verder stijgt de interesse naar duurzame voeding door een groeiend bewustzijn bij de consument rond gezondheid, dierenwelzijn en milieu (van Diepen *et al.*, 2018).

2. Doelstelling

De huidige milieuproblematieken die in Vlaanderen nog steeds gepaard gaan met de conventionele eiwitproductie tonen de noodzaak van de eiwittransitie. Hiervoor is onderzoek nodig naar hoe een verschuiving in de productie en consumptie naar meer plantaardige en alternatieve eiwitten zich kan voltrekken in de samenleving. Zoals reeds aangehaald staan bij het verwezenlijken van de eiwittransitie twee uitdagingen centraal: het verhogen van de productie en consumptie van het aanbod aan plantaardige en alternatieve eiwitten en de nodige afbouw van de huidige dierlijke eiwitproductie. Er is nood aan onderzoek naar de manieren om deze uitdagingen, die sterk met elkaar in verband staan, aan te gaan.

Dit onderzoeksproject streeft er naar om de complexiteit van instituties verbonden aan de eiwittransitie in Vlaanderen in kaart te brengen. Dit wordt gedaan door een helikopterperspectief te bieden op de veelheid aan actoren en discoursen die verbonden zijn met de eiwittransitie. Zo kan een inschatting gemaakt worden van in welke mate Vlaanderen in staat is de gestelde uitdagingen aan te gaan om in de richting van een betere verhouding tussen dierlijke en plantaardige eiwitten te evolueren.

3. Onderzoeksvragen

3.1. Hoofdvraag

De hoofdvraag van dit onderzoeksproject werd als volgt gedefinieerd:

Wat is de institutionele capaciteit voor de eiwittransitie in Vlaanderen?

In dit onderzoek zal geanalyseerd worden in hoeverre het beleid zich in de richting van de eiwittransitie kan bewegen in Vlaanderen. Het voedselsysteem is verbonden aan instituties en de eiwittransitie vereist een hervorming of transformatie hiervan. De capaciteit voor deze verandering zal worden afgeleid uit hoe de actoren zich rond de eerste stappen van de eiwittransitie organiseren en verhouden tot elkaar en de discoursen die bij deze actoren leven rond het thema.

3.2. Deelvragen

Om de hoofdvraag van dit onderzoek te kunnen beantwoorden moet de hoofdvraag opgedeeld worden in deelvragen. Het denkkader dat wordt gehanteerd in dit onderzoek is de beleidsarrangementenbenadering (IV.1.2.), een tool om de institutionele stabiliteit of dynamiek te analyseren omtrent de eiwittransitie. De volgende vragen zijn dan ook opgesteld aan de hand van de dimensies van een beleidsarrangement: actoren, discoursen, hulpmiddelen en spelregels.

Dimensie	Deelvragen
Actoren	<ul style="list-style-type: none"> • Wie is betrokken in de eiwittransitie in Vlaanderen? • Wie beïnvloedt de vooruitgang en de belemmering van de eiwittransitie? • Welke visie heeft elke actor op de eiwittransitie in Vlaanderen? • Welke interactie bestaat er tussen de actoren?
Discoursen	<ul style="list-style-type: none"> • Welke concepten en narratieven zijn dominant rond de eiwittransitie? • Welke interpretaties van de eiwittransitie hanteren verschillende spelers?
Hulpmiddelen	<ul style="list-style-type: none"> • Over welke hulpbronnen beschikken actoren? • Hoe wordt de macht van actoren gepercipieerd door de betrokkenen?
Spelregels	<ul style="list-style-type: none"> • Wie bepaalt de agenda op vlak van de eiwittransitie? • Welke rollen zijn toebedeeld aan actoren? • Hoe gebeurt de besluitvorming omtrent de eiwittransitie?

Tabel 1: Deelvragen gebaseerd op dimensies van het beleidsarrangement

De focus zal in dit onderzoek liggen op de dimensies van actoren en discoursen. Gezien alle dimensies nauw met elkaar in verband staan, werden twee grote vragen gedestilleerd om de institutionele capaciteit voor de eiwittransitie in Vlaanderen te kunnen afleiden:

- 1) Biedt het spectrum van actoren en hun coalities voldoende garanties om een transitie te kunnen bewerkstelligen?
- 2) Welk discours is dominant en wordt ondersteund door de verschillende actoren?

IV. Literatuurstudie

1. Concepten en denkkaders

1.1. Eiwittransitie

Eiwitten zijn macronutriënten die een essentieel onderdeel van het voedingspatroon vormen, gezien ze een belangrijke leverancier zijn van aminozuren en belangrijk zijn voor celvernieuwing en de opbouw van spieren en weefsels (van Diepen *et al.*, 2018). Een transitie houdt een structurele verandering in van de systemen waarop onze samenleving gebouwd is (Paredis, 2018). De eiwittransitie is een verandering van het voedselsysteem op vlak van de productie en consumptie van eiwitten.

Wat consumptie betreft wordt algemeen aangenomen dat de eiwittransitie een omkering inhoudt van de huidige verhouding van 60% dierlijk en 40% plantaardig eiwit naar 40% dierlijk en 60% plantaardig (of alternatief) eiwit in ons dieet (Peters *et al.*, 2020). Om dit te bereiken moet op vlak van productie ingezet worden op innovatie en ontwikkeling van teelt- en productiesystemen van alternatieve eiwitten om deze omkering in consumptie te ondersteunen (van Diepen *et al.*, 2018). Men kan deze groep van alternatieve eiwitten opdelen in drie hoofdcategorieën: nieuwe plantaardige eiwitproducten, eetbare insecten en voedingsproducten afkomstig van de cellulaire en microbiële eiwitproductie (Sexton, 2018).

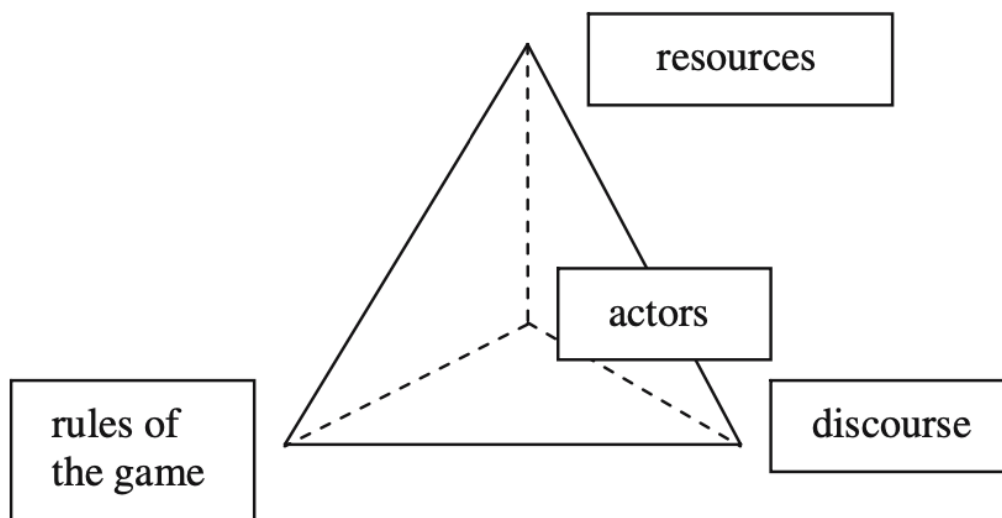
Er bestaan echter brede interpretaties van de eiwittransitie. Zo wordt in beleid en door verschillende actoren in het voedselsysteem ook vaak het luik van verduurzaming van veevoeder en veehouderijen belicht in het concept van de eiwittransitie.

In dit onderzoek wordt de eiwittransitie gedefinieerd als een verschuiving in het voedingspatroon naar minder dierlijke eiwitten en meer plantaardige, nieuwe en/of alternatieve eiwitten, die ondersteund wordt door de producerende zijde van het voedselsysteem door een diversifiëring van het eiwitaanbod. Andere mogelijke interpretaties worden ook meegenomen in de analyse om rekening te houden met opvattingen van alle actoren in het voedselsysteem.

1.2. Beleidsarrangementenbenadering

De beleidsarrangementenbenadering of 'Policy Arrangement Approach' (PAA) is een denkkader ontwikkeld door Arts, van Tatenhove en Leroy (2000) om milieubeleidsvorming te analyseren a.d.h.v. het concept van het 'beleidsarrangement', gebaseerd op theorieën en inzichten over institutionalisering en politieke modernisering.

Een beleidsarrangement is een tijdelijke stabilisering van de inhoud en organisatie van een beleidsdomein en is verdeeld in vier dimensies, die zullen helpen om het beleidsdomein te beschrijven en te analyseren; (a) actoren en hun coalities, (b) hulpmiddelen en machtsverhoudingen, (c) discoursen en (d) spelregels (Arts, Leroy en van Tatenhove, 2006). Deze dimensies zijn dynamisch en inherent met elkaar verweven, waardoor een verandering in één dimensie, zoals bijvoorbeeld het opkomen van nieuwe actoren of het verschuiven van onderlinge coalities tussen actoren, kan zorgen voor een nieuwe configuratie van het beleidsarrangement. De interacties tussen dimensies bepalen in hoeverre beleid in staat is in een bepaalde richting te bewegen. Deze onderlinge connectie kan worden weergegeven door een tetraëder waarbij elke hoek een dimensie voorstelt.

Figuur 1: Visuele voorstelling beleidsarrangement (Arts, Leroy en van Tatenhove, 2006; Arts, Tatenhove en Leroy, 2000)

De beleidsarrangementenbenadering kan bij de analyse van institutionele capaciteit een tool zijn om de verschillende dimensies van een beleidsarrangement te onleden die een transitie of oplossing kunnen stimuleren of blokkeren.

De dimensies van een beleidsarrangement kunnen als volgt worden toegelicht:

(a) Actoren

Deze dimensie van een beleidsarrangement houdt de actoren en hun coalities en tegenstellingen in. Coalities komen meestal voort uit gelijkaardige discoursen of de nood aan elkaars hulpbronnen (Arts, Leroy en van Tatenhove, 2006).

(b) Hulpmiddelen

Deze dimensie van een beleidsarrangement houdt bepaalde hulpbronnen in, zoals financiële middelen, kennis en expertise, formele beslissingsmacht, etc. (Arts, Leroy en van Tatenhove, 2006).

(c) Discoursen

Deze dimensie van een beleidsarrangement houdt een geheel van ideeën, concepten en narratieven in die betekenis geven aan allerlei fysieke en sociale verschijnselen (Arts, Leroy en van Tatenhove, 2006).

(d) Spelregels

Deze dimensie van een beleidsarrangement houdt de formele en informele regels in die het gedrag en de interactie van actoren reguleren (Arts, Leroy en van Tatenhove, 2006).

1.3. Institutionele capaciteit

De maatschappij is gebaseerd op instituties, de onderliggende structuren binnen de samenleving. Instituties houden gedeelde waardenpatronen in waarop formele en informele regels die het maatschappelijk verkeer ordenen gebaseerd zijn (Meijerinck en van Tatenhove, 2007). De eiwittransitie vereist een hervorming van instituties, gezien deze transformatie van het voedselsysteem verbonden is aan complexe structuren van waarden, narratieven, verhoudingen en regels waar verschillende actoren mee gestalte aan geven.

Het concept van 'institutionele capaciteit' maakt het mogelijk om inzicht te verwerven in het vermogen van beleid om bepaalde functies te vervullen, problemen op te lossen of doelstellingen te stellen en te bereiken (Fukuda-Parr et al. geciteerd in Willems & Bauwers). Deze capaciteit kan, volgens de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OECD), beïnvloed worden op vijf samenhangende niveaus, zoals beschreven in tabel 2 (Meijerinck en van Tatenhove, 2007).

Het niveau van het individu	Dit niveau gaat over capaciteiten, prestaties en ontwikkelingsmogelijkheden van individuele werknemers.
Het niveau van de organisatie	Dit niveau gaat over de prestaties van betrokken organisaties.
Het niveau van netwerken van organisaties	Dit niveau gaat over de mate waarop samenwerkingsrelaties zijn ontwikkeld tussen overheidsorganen, private partijen en ngo's. Deze gecoördineerde actie van betrokken partijen kan tot bepaalde resultaten leiden.
Het niveau van de publieke sector	Dit niveau gaat over het functioneren van de overheid, de politieke stabiliteit en het wetgevingsproces. Er wordt beschouwd wat de effectiviteit en efficiëntie van het overheidsbeleid is om een transitie aan te gaan of een problematiek aan te pakken.
Het niveau van de samenleving als geheel	Dit niveau gaat over sociale normen, waarden en praktijken die in de samenleving leven. Hierbij worden vragen gesteld rond het gevoel van acceptatie of collectieve verantwoordelijkheid bij burgers.

Tabel 2: Niveaus van institutionele capaciteit (Meijerinck en van Tatenhove, 2007)

De verschillende niveaus tonen aan dat zowel governance als government een belangrijke rol spelen voor succesvol beleid. Het concept van institutionele capaciteit kan een basis vormen voor beleidsontwerp, waarbij aanbevelingen voor de vormgeving of verandering van instituties kunnen worden geformuleerd om beleid in een gewenste richting te laten bewegen. Het (her)ontwerpen van instituties is echter complex vanwege de padafhankelijkheid die maakt dat bepaalde instituties ingebed kunnen zijn in structuren die doorheen de jaren opgebouwd zijn (Meijerinck en van Tatenhove, 2007).

2. Beleidscontext

In dit onderdeel wordt dieper ingegaan op het beleid vanuit overheidsactoren, voornamelijk voedings- en landbouwbeleid op Europees en Vlaams niveau. Daarnaast wordt ook een blik geworpen op initiatieven vanuit het middenveld, de voedingsketen en onderzoeksinstellingen.

2.1. Europees niveau

Op niveau van de Europese Unie staan plantaardige en alternatieve eiwitten voor veevoeder en humane consumptie hoog op de agenda. De EU heeft als ambitie minder afhankelijk te worden van import van eiwitten uit het buitenland (Europees Parlement, 2011). Het stimuleren van de teelt van eiwitgewassen binnen de EU sluit aan bij het verhaal van circulaire economie waarin grondstoffen ook meer lokaal worden geteeld (van Diepen *et al.*, 2018).

In 2019 werd de Europese Green Deal (Commissie, 2019) gelanceerd met een visie op een meer duurzame economie en samenleving en ambities om tegen 2050 klimaatneutraliteit te bereiken binnen de EU. In het kader van de Green Deal past de “Van boer tot bord” strategie (Europese Commissie, 2020b) die als doel heeft van de EU een mondiale voortrekker te maken op vlak van duurzame voeding. Hierin worden o.m. ambities gesteld in het licht van de eiwittransitie. Ten eerste wordt de doelstelling gezet om in Europa over te stappen op een meer plantaardig voedingspatroon. Verder wil men de ecologische impact van de veesector in Europa verlagen door de afhankelijkheid van geïmporteerd veevoeder, afkomstig van o.a. de sojateelt die leidt tot ontbossing, te reduceren. Deze doelstellingen wil men verwezenlijken door de productie van plantaardige en alternatieve eiwitten in de EU te bevorderen en door het programma rond de promotie van landbouwproducten uit de EU te herzien. In de strategie wordt ook de nadruk gelegd op de steun die nodig is voor het onderzoek naar en de productie van plantaardige, microbiële, mariene en insectgebaseerde eiwitten en vleesvervangers (Europese Commissie, 2020a).

Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) vormt de basis voor landbouw in de EU. Het GLB verstrekt subsidies voor gewassen en stelt invoertarieven vast voor geïmporteerde goederen (Versluis, van Keulen en Stephenson, 2011). Dit beleid bestaat uit twee pijlers: (1) rechtstreekse steun aan landbouwers en marktmaatregelen en (2) plattelandsontwikkeling (Europese Raad, 2020). De hervorming van het GLB, zoals voorgesteld door de Commissie in 2018, moet volgens de Commissie de basis zijn om de doelstellingen van de Europese Green Deal en dus ook van de “Van boer tot bord” strategie te bereiken.

Het is dus van belang om de “Van boer tot bord” strategie te verankeren in het nieuwe GLB om de doelstellingen te behalen. Om het aanbod van alternatieve eiwitten in de lidstaten uit te breiden moet ten eerste financiële steun voor onderzoek en ontwikkeling worden gefaciliteerd (Kollenda, 2020). In 2020 deed het debat rond een verbod op benamingen voor plantaardige producten die naar vlees verwijzen dan weer heel wat stof opwaaien, gezien het volgens verschillende stakeholders en Europese burgers de ambities om naar een meer plantaardig voeselpatroon te bewegen zou vertroebelen (Kollenda, 2020). De leden van het Europese Parlement hebben het voorstel voor deze zogenaamde “veggie ban” afgewezen, maar het verbod op het gebruik van benamingen van zuivel voor plantaardige producten blijft gelden (Europees Parlement, 2020). Van 2021 tot 2022 is een overgangsverordening in werking van het GLB zodat er tijd is voor het Europese Parlement en de Raad om tot een akkoord te komen rond het regelgevend kader van het nieuwe GLB (Europese Commissie, 2021).

2.2. Vlaams niveau

De ambities van de EU beïnvloeden ook de ontwikkeling van de eiwittransitie in Vlaanderen. Met de groeiende vraag naar plantaardige en alternatieve eiwitten zien actoren in het beleid en de agrovoedingsindustrie economische kansen voor de Vlaamse voedingssector (van Diepen *et al.*, 2018). Bovendien is er, naast het behalen van klimaatdoelstellingen, nood aan oplossingen voor de lokale milieuproblematieken die gepaard gaan met de huidige dierlijke productie in Vlaanderen.

In de Beleidsnota Landbouw en Visserij 2019-2024 (Crevits, 2019) presenteerde viceminister-president Hilde Crevits met strategische doelstellingen een visie op de nodige veranderingen in de landbouw. Eén van de doelstellingen is inzetten op de eiwitdiversificatie. Hierin is een actieve rol voor ILVO weggelegd rond het onderzoek dat nodig is om een verschuiving in productie, verwerking en consumptie naar meer plantaardige en alternatieve eiwitten te realiseren. Het doel van de eiwitdiversificatie is het bekomen van een gebalanceerd en duurzaam eiwitconsumptiepatroon. Ook maatschappelijk verantwoorde dierlijke productie vormt één van de doelstellingen van de beleidsnota.

Viceminister-president Crevits introduceerde in 2020 het project “Vlaamse Kost” waarbij alle relevante beleidsdomeinen, -niveaus en stakeholders werden opgeroepen om te werken aan een geïntegreerd voedselbeleid in de vorm van een Vlaamse voedselstrategie. Vier strategische doelstellingen staan hierbij voorop: (1) Voluit voor een veerkrachtige voedsel economie, (2) Voedsel verbindt boer en burger, (3) Circulair en duurzaam ondernemen voor de toekomst en (4) Gezonde en duurzame voeding voor iedereen. In februari 2021 werd vanuit deze visie de “Vlaamse eiwitstrategie 2021-2030” voorgesteld. Departement Landbouw & Visserij had hierbij een leidende rol. Andere beleidsdomeinen,

actoren uit de voedselketen, het middenveld en het onderzoeksveld werden onder de arm genomen om samen tot een toekomstvisie te komen rond eiwitten. In april 2021 werd door Departement Omgeving de Green Deal “Eiwitshift op ons bord” (Vlaamse overheid, 2021) uitgebracht als actie binnen het consumentenluik van de Vlaamse eiwitstrategie. Deze Green Deal beoogt een omkering van 60% dierlijke en 40% plantaardige eiwitten in het voedingspatroon van de Vlaming tegen 2030.

2.3. Initiatieven vanuit het middenveld, bedrijfssectoren en onderzoeksinstituten
Naast overheidsactoren zetten middenveldorganisaties en onderzoeksinstituten zich in rond de productie en consumptie van plantaardige en alternatieve eiwitten en geven zo mee vorm aan het beleid rond de eiwittransitie.

2.3.1. Next Food Chain

Next Food Chain is een initiatief van BBL en EVA met als doel een bedrijfsnetwerk op te bouwen rond plantaardige voeding in Vlaanderen. In dit bedrijfsnetwerk kunnen actoren uit het hele voedselsysteem samengebracht worden die voorlopers zijn in plantaardige voeding. Binnen het netwerk kan kennisuitwisseling plaatsvinden om innovatie te stimuleren. Hiernaast informeert het netwerk beleidsmakers en consumenten over het belang en de economische opportuniteiten van plantaardige voeding (Next Food Chain, 2021).

2.3.2. Roadmap Eiwittransitie Flanders' FOOD en Plant Protein Pilot

Flanders' FOOD is een innovatieplatform dat de agrovoedingsindustrie ondersteunt in het ontwikkelen van vernieuwingen in de productie. Flanders' FOOD ging aan de slag met de studie 'Eiwittransitie in Vlaanderen' (van Diepen *et al.*, 2018) die aantoonde dat er vele opportuniteiten zijn in Vlaanderen voor de eiwittransitie. Dit deed Flanders' FOOD in de vorm van een strategische onderzoeks- en innovatieroadmap om de voedingsindustrie te ondersteunen in de eiwittransitie (Flanders' FOOD, 2021). De roadmap definieert de eiwittransitie zowel als een verschuiving in het voedingspatroon naar meer plantaardige en alternatieve eiwitten als een meer duurzame en circulaire dierlijke productie. De eiwittransitie biedt volgens Flanders' FOOD ecologische en economische opportuniteiten om van de Vlaamse voedingsindustrie een koploper te maken op vlak van innovatie, export en kwaliteit. De roadmap is opgedeeld in 7 concepten die voornamelijk landbouwkundige, technologische en economische aspecten behandelen. Dit gaat o.m. over de identificatie en teeltadaptatie van eiwitrijke gewassen, de optimalisatie van eiwit-extractieprocessen, het hergebruik van nevenstromen en onderzoek naar de functionaliteit en sleuteleigenschappen van eiwitstructuren. Daarnaast staat het concept “Society” dat de uitdagingen van de eiwittransitie plaatst in een breder maatschappelijk kader. Hierbinnen kaart men aan dat de maatschappelijke impact gemeten, gekend en begrepen moet

worden om mee te nemen in alle acties rond de eiwittransitie. Dit concept richt zich op duurzaamheidsanalyses met inbegrip van nutritionele en economische aspecten. Vervolgens richt het zich op de nood aan verbinding tussen ketenspelers en de consument door het delen van informatie, niet alleen binnen Vlaanderen maar ook binnen internationale netwerken.

Bovendien richtte Flanders' FOOD samen met ILVO de Plant Protein Pilot (Flanders' FOOD, 2020) op, een uitbreiding op het Food Pilot living lab dat reeds apparatuur ter beschikking stelt voor deelsectoren in de agrovoedingsindustrie voor het ontwikkelen van kennis en innovatie. De Plant Protein Pilot staat in voor het isoleren en concentreren van hoogwaardig eiwit uit diverse plantaardige grondstoffen. Hier kunnen verschillende processtappen uitgevoerd worden, zodat de Plant Protein Pilot kan leiden tot productinnovaties rond alternatieve eiwitten.

3. Rapporten en studies

Reeds verschillende documenten die uit gingen van (advies)organen van de overheid wijzen op de nood aan een verschuiving in de productie en consumptie van eiwitten. Relevante beleidsdocumenten omtrent de eiwittransitie werden onder de loep genomen met het oog op de samenwerking tussen betrokken actoren en de discoursen.

3.1. Voedselnota 2018

In de voedselnota "Bouwstenen voor een Vlaams voedselbeleid: synthese, geleerde lessen, en de weg vooruit" (Beck *et al.*, 2018) kaarten de auteurs een gebrek aan een duurzaam voedselbeleid aan. Dit wijten ze aan weinig doorstroming van kennis naar beleidsmakers, het gebrek aan een gedeelde visie en een onvoldoende coherente beleidsagenda van de Vlaamse overheid. De voedselnota werd opgesteld door het beleidsdomeinoverschrijdend netwerk duurzame voeding van de Vlaamse overheid en biedt een synthese van de resultaten van initiatieven van de Vlaamse overheid (Beck *et al.*, 2018). De voedselnota had als doel beleidsaanbevelingen te maken a.d.h.v. de geleerde lessen om een eerste stap te zetten richting een gemeenschappelijke visie. Rond een aantal rapporten en initiatieven die worden aangehaald in deze voedselnota worden problematieken rond dierlijke eiwitten vernoemd en suggesties geformuleerd die aansluiten bij mogelijke eiwittransitiepaden.

Het project "Goed informeren van Vlaamse consumenten over de milieu-impact van voeding" (Bergsma *et al.*, 2014) werd opgezet in opdracht van het toenmalige Departement Leefmilieu, Natuur en Energie. Verschillende stakeholders werden betrokken vanuit het middenveld, de landbouwsector, de voedingsverwerkende industrie en de retail. Bij de voedingsadviezen die werden geformuleerd

werden strategieën verkend om de consument hierover te informeren. Ook eiwitproducten werden onderzocht. Er wordt in dit document aangeraden aan de consument minder dierlijk en vaker plantaardig te eten. Vlees moet hierbij niet langer als hoofdingrediënt beschouwd worden.

De voedselnota (2018) concludeert dat bij dit project het thema van de milieu-impact van eiwitproducten gevoelig lag en er bestonden hierover stevige discussies tussen stakeholders waarbij geen consensus werd bereikt. Eén van de discussiepunten was of het thema dierenwelzijn ook meegenomen moet worden bij het thema van eiwitproducten (Bergsma *et al.*, 2014). De auteurs van de voedselnota opperen dat de vraag moet gesteld worden of een onafhankelijk referentiepunt voor milieu-informatie een meerwaarde zou kunnen betekenen voor Vlaanderen (Beck *et al.*, 2018).

Vervolgens bespreekt de voedselnota het Landbouwrapport 2018 (LARA) (Platteau *et al.*, 2018) dat negen cruciale uitdagingen voor de toekomst van de Vlaamse landbouw beschrijft, waaronder het voorbereiden op de eiwittransitie. Het LARA biedt tweejaarlijks een beschrijving van de Vlaamse land- en tuinbouw op basis van de laatst beschikbare cijfers voor structurele, economische, sociale en omgevingsindicatoren. Het LARA 2018 verkende mogelijke roadmaps om de geformuleerde uitdagingen aan te gaan. Landbouw werd hierbij bekeken vanuit het voedselsysteem perspectief. Het rapport raadt aan om het beleid voor te bereiden op de noodzakelijke veranderingen, waarvan de eiwittransitie deel uitmaakt. Volgens dit document biedt een verschuiving naar meer plantaardige en alternatieve eiwitten gelegenheden voor groei. Dergelijke innovatieve producten bieden kansen voor verschillende actoren volgens dit rapport, met name voor de voedingsindustrie zijn er exportkansen.

Een volgend rapport dat de voedselnota behandelt is het topicrapport “Transitie naar een duurzaam landbouw- en voedselsysteem in Vlaanderen: een systeemanalyse” (Mathijs, Nevens en Vandenbroeck, 2012), een duurzaamheidsanalyse in opdracht van de Vlaamse overheid door het Milieurapport Vlaanderen (MIRA). MIRA houdt zich bezig met het milieubeleid te evalueren en wetenschappelijk te onderbouwen. MIRA-topicrapporten trachten integrale beleidsaanbevelingen te maken a.d.h.v. wetenschappelijke analyses. Dit MIRA-topicrapport (2012) werd opgemaakt in opdracht van de VMM en departement Landbouw en Visserij. Er werd een systeemanalyse gemaakt van het landbouw- en voedselsysteem in Vlaanderen om met het multi-levelperspectief van het transitiedenken een gewenste richting aan te geven naar een duurzamer systeem. Als antwoord op ecologische en ethische vraagstukken rond dierlijke eiwitproductie wordt verwezen naar het zogenaamde nicheregime “Anders eten” met het onderdeel “Vermindering van dierlijke eiwitten”. Volgens de voedselnota vervulde dit rapport een pioniersrol in het analyseren van de structuren van het Vlaamse voedselsysteem met het oog op de ontwikkeling van innovatiesystemen. Het rapport diende als basis voor een pre-transitie- en transformatie-project (Beck *et al.*, 2018).

3.2. Studie eiwittransitie Vlaanderen 2018

Deze “studie naar de status en het potentieel van (hoog-) technologische oplossingen om vleeseiwitten te vervangen in het dagelijks dieet” (van Diepen *et al.*, 2018) werd uitgevoerd in opdracht van de Vlaamse regering onder leiding van VLAIO. De groeiende vraag naar alternatieve eiwitten vormde de aanleiding voor het onderzoek, vanwege de nieuwe kansen die zich aanbieden om innovatie en competitiviteit van de Vlaamse voedingssector te versterken. Het academisch, landbouwkundig en economisch potentieel voor de eiwittransitie in Vlaanderen werd geanalyseerd. Verder werden productinnovaties, consumentenacceptatie, ecologische en nutritionele aspecten en het regelgevend kader onder de loep genomen. Ten slotte werd een SWOT-analyse opgemaakt als evaluatie van het totale potentieel van de eiwittransitie in Vlaanderen. De eiwittransitie wordt in deze studie afgebakend als “de overgang van (traditionele) vleeseiwitten (van dierlijke oorsprong) naar alternatieve (meestal niet dierlijke) eiwitten”. De studie beschrijft de groeiende markt van vleesvervangers op basis van plantaardige en alternatieve eiwitten en stelt dat er kansen liggen voor startups, food-conceptontwikkelaars, maar ook voor gevestigde bedrijven doorheen de voedselketen.

In Vlaanderen zijn er volgens de auteurs vier sectoren van belang bij de eiwittransitie: de landbouw, de ingrediëntenproducenten voor vleesvervangers, de vleesvervangerproducenten, de retail en de foodservice. Er wordt benadrukt dat ook kennisinstellingen een belangrijke rol spelen in het ontwikkelen van kennis rond de productie en consumptie.

De auteurs besluiten dat er een hoog academisch potentieel is voor de eiwittransitie. De samenwerking tussen wetenschappers is echter nog te beperkt, waardoor de kennis vaak nog te gefragmenteerd blijft. Eén van de oorzaken hiervan is dat het huidige financieringssysteem niet gericht is op samenwerking. Er is wel een gemeenschappelijke driver bij onderzoekers rond dit thema vanwege de sociaalmaatschappelijke problemen die gepaard gaan met de huidige eiwitproductie.

Om het landbouwkundig potentieel te analyseren werd gekeken naar productie, opbrengst, afzetmarkt en teeltrisico's. De focus lag hierbij op eiwitgewassen voor humane consumptie. Hieromtrent zijn nog onzekerheden voor de Vlaamse akkerbouw als het gaat over oogstzekerheid, afzetzekerheid en concurrentie met landbouwers uit het buitenland. Er liggen wel mogelijkheden om netwerken te creëren tussen regionale verwerkers en telers van eiwitgewassen in en nabij Vlaanderen. In de analyse van het economische potentieel voor de eiwittransitie besluiten de auteurs dat de waardeketens binnen de industrie rond eiwitproducten nog in kinderschoenen staan. Vooral een gebrek aan investeringskapitaal vormt een belemmering. Er liggen wel marktkansen omdat er een groeiende markt is voor alternatieve eiwitten. Het verbinden van actoren, gefaciliteerd door de overheid, kan volgens de auteurs waardeketens versterken om afzet- en leveringszekerheid te bieden.

Verder kan het ook financiering in verband met technologie mogelijk maken. Op vlak van consumentenacceptatie zien de auteurs zowel een groep mensen die minder bereid is om hun voedingspatroon aan te passen als een groeiende groep flexitariërs.

Het wet- en regelgevend kader kan de productie van innovatieve eiwitten belemmeren volgens de auteurs. De Novel Food Verordening (Europees Parlement en Raad van de Europese Unie, 2015) vormt een hindernis, maar de hervorming van deze regelgeving in 2018 zien ondernemers als een positieve ontwikkeling omdat het autorisatieproces korter duurt. Regelgeving rond voedselveiligheid en rest- en nevenstromen zorgen voor complexiteit. De auteurs concluderen dat de wet- en regelgeving niet op gelijk tempo ontwikkeld met de innovaties op vlak van alternatieve eiwitten. Wettelijke kaders moeten gevormd worden om Vlaanderen hierin een voortrekkersrol te kunnen bieden.

Tot slot maken de auteurs a.d.h.v. de SWOT-analyse aanbevelingen. De voornaamste doelstellingen zijn het creëren van netwerken om communicatie en samenwerking te stimuleren en het organiseren en ontwikkelen van de keten met stimuleringsmaatregelen, voorlichting en opschaling van nieuwe technieken. De laatste beleidsaanbeveling om een brede visie en lange termijnstrategie rond de eiwittransitie te formuleren heeft geleid tot de ontwikkeling van de Vlaamse eiwitstrategie.

3.3. Landbouwrapport 2020

In het LARA 2018 (Platteau *et al.*, 2018) was één van de grote uitdagingen voor de Vlaamse landbouw het voorbereiden op de eiwittransitie met oog op het verduurzamen van de landbouw. In het LARA 2020 (Roels, Platteau en Van Bogaert, 2020) krijgt de eiwittransitie een minder prominente plaats. Het rapport vermeldt wel innovatie in nieuwe teelten, zoals de sojateelt onder begeleiding van ILVO en VLAIO, maar kaart moeilijkheden rond de veredeling aan. De auteurs zien een consumententrend richting meer plantaardig, maar pijnpunten worden hierbij vermeld rond allergeniciteit en de beperkte lokale productie en voedingswaarde van sterk bewerkte vleesvervangers (Roels, Platteau en Van Bogaert, 2020). Hoewel wordt gesteld dat de Vlaamse eiwitstrategie een breed gedragen ambitie toont rond meer duurzame eiwitten, lijkt dit meest recente landbouwrapport veel minder aan te sporen tot een eiwittransitie dan het voorgaande landbouwrapport.

V. Methode

1. Literatuurstudie

Een eerste bron voor mijn onderzoek was desk research: allerlei documenten i.v.m. de eiwittransitie werden opgespoord en onder de loep genomen. De literatuurstudie werd opgesplitst in drie onderdelen: (1) “Concepten en denkkaders”, (2) “Beleidscontext” en (3) “Rapporten en studies”.

Voor (1) “Concepten en denkkaders” werden de belangrijkste concepten voor mijn onderzoeksvraag gededd: ‘eiwittransitie’ en ‘institutionele capaciteit’. Ook het denkkader van de beleidsarrangementenbenadering dat ik hanteerde in dit onderzoek werd besproken.

In (2) “Beleidscontext” werd eerst het Vlaams en Europees niveau inzake beleid rond de eiwittransitie besproken. Hiervoor werd onderzoek gevoerd naar het algemene landbouw- en voedselbeleid dat de eiwittransitie beïnvloedt. Om de governance omtrent de eiwittransitie te vervolledigen werden ook initiatieven beschreven vanuit het middenveld en onderzoeksinstituten.

Bij (3) “Rapporten en studies” werden documenten, zoals adviezen, rapporten en analyses, besproken. De voedselnota “Bouwstenen voor een Vlaams voedselbeleid: synthese, geleerde lessen, en de weg vooruit” diende als startpunt voor de literatuurverkenning in rapporten die reeds werden geïnitieerd door Vlaamse overheidsactoren. De studie over het potentieel van de eiwittransitie in Vlaanderen (van Diepen *et al.*, 2018) werd opgenomen in de literatuurstudie vanwege de invloed die de studie heeft gehad op de totstandkoming van de Vlaamse eiwitstrategie 2021-2030. Tot slot werd het LARA 2020 besproken ter vergelijking van de ambities rond de eiwittransitie die in het LARA 2018 aan bod kwamen.

2. Analytisch denkkader: beleidsarrangementenbenadering

In dit onderzoek werd gebruik gemaakt van het analytisch kader van de beleidsarrangementenbenadering (zie IV.1.2.) om een helikopterperspectief te verkrijgen op de mogelijkheden en uitdagingen van de eiwittransitie in Vlaanderen. Hiervoor maakte ik gebruik van academische literatuur, terwijl de documentatie in het vorige onderdeel veeleer als ‘grijze literatuur’ kan worden omschreven.

Hierbij werd vertrokken vanuit de dimensies van “Actoren” en “Discoursen”, gezien de verscheidenheid van actoren en de verhoudingen van deze actoren t.o.v. elkaar en de eiwittransitie van groot belang zijn bij het onderzoek naar de institutionele capaciteit. Hierin zal voor de dimensie van “Actoren” onderzoek gevoerd worden naar de verschillende partijen die een rol spelen in de eiwittransitie en welke interactie er bestaat tussen deze actoren. Bij de dimensie van “Discoursen” zal aandacht worden gegeven aan de verschillende interpretaties van de eiwittransitie, terugkerende concepten en narratieven omtrent de eiwittransitie en verschillende visies die actoren hanteren.

Hoewel de basis van de analyse bestaat uit de dimensies van “Actoren” en “Discoursen”, zullen de dimensies “Spelregels” en “Hulpmiddelen” eveneens aan bod komen. Als het gaat over de betrokken partijen in het beleid rond de eiwittransitie zullen hulpmiddelen en machtsverhoudingen duidelijk overlappen met de dimensie van “Actoren”. Bij de dimensie “Spelregels” zullen formele en informele regels doorklinken in de samenwerkingen tussen actoren en in de regelgeving die volgens bepaalde actoren van belang is in de eiwittransitie.

Hierbij werd gestart met het maken van een mapping van de belangrijke actoren die betrokken zijn in de uitdagingen die geschetst werden voor de eiwittransitie. Deze actoren werden onderverdeeld in verschillende groepen op basis van hun functie in het voedselsysteem en de eiwittransitie. Vervolgens werden respondenten uit deze lijst van actoren gecontacteerd en geïnterviewd (V.3.). De verkregen data werd geanalyseerd in het softwareprogramma voor kwalitatief onderzoek, Nvivo.

In de besluiten zullen de resultaten besproken worden om een antwoord te formuleren op de twee grote vragen die aan het begin van het onderzoek gedestilleerd werden om de institutionele capaciteit voor de eiwittransitie in Vlaanderen te bepalen.

3. Semi-gestructureerde interviews

Een derde bron in het research design van dit onderzoek vormt kwalitatief onderzoek a.d.h.v. semi-gestructureerde interviews. De interviews dienen om de literatuurstudie te complementeren in mijn onderzoek en om de verhoudingen tussen actoren en de verschillende discoursen die heersen in de groepen van actoren te onderzoeken. In een eerste fase van het onderzoek werden groepen van actoren geïdentificeerd (zie VI.1.1.). Daarna werden respondenten gecontacteerd uit organisaties die deze (groepen van) actoren vertegenwoordigen. Deze interviews werden afgenomen met experts en werknemers bij organisaties die als actor werden geïdentificeerd in het voedselsysteem. Er werden bijkomende actoren en respondenten geïdentificeerd door gebruik te maken van de sneeuwbalmethode. In de interviews werd gevraagd naar relevante contactpersonen en andere actoren in de eiwittransitie.

Het afnemen van deze interviews nam plaats van 18 maart 2021 t.e.m. 12 mei 2021. De interviews werden na afloop van het gesprek getranscribeerd en daarna geanalyseerd in Nvivo. De verzamelde data uit deze interviews diende als basis om de vier dimensies van het beleidsarrangement en geheel aan instituties te analyseren.

3.1. Respondenten

Respondent	Datum	Organisatie	Functie
Respondent_1	18/03/2021	Departement Landbouw en Visserij	Beleidsadviseur
Respondent_2	24/03/2021	Minaraad	Leidinggevende
Respondent_3	25/03/2021	VLAIO	Wetenschappelijk adviseur
Respondent_4	02/04/2021	ILVO	Onderzoeker
Respondent_5	06/04/2021	Departement Omgeving	Beleidsadviseur
Respondent_6	06/04/2021	BV-OECO	Beleidsmedewerker
Respondent_7	07/04/2021	SALV	Beleidsadviseur
Respondent_8	08/04/2021	Flanders' FOOD	Manager
Respondent_9			Onderzoeker
Respondent_10	26/04/2021	EVA vzw	Coördinator
Respondent_11	27/04/2021	Fevia	Leidinggevende
Respondent_12	30/04/2021	Comeos	Beleidsadviseur
Respondent_13	11/05/2021	Boerenbond	Adviseur
Respondent_14	12/05/2021	Algemeen Boerensyndicaat	Beleidsmedewerker

Tabel 3: Respondentenlijst semi-gestructureerde interviews

3.2. Vragenlijst

Bij de interviews werd gebruik gemaakt van een vaste vragenlijst die werd aangevuld met specifieke vragen rond de rol die de organisatie in kwestie speelt in de eiwittransitie. De vragenlijst werd opgesteld op basis van de deelvragen (zie III.3.2.) die werden geformuleerd bij de start van het onderzoek. De vragenlijst kan teruggevonden worden in bijlage 2.1. Voor aanvang van het interview werd een korte online verkenning gedaan van de rol die de organisatie speelt in de eiwittransitie en in de bredere agrovoedingsketen. Indien een werknemer van één van de partner-organisaties van de Vlaamse eiwitstrategie werd geïnterviewd werd eveneens gepeild naar de rol die de organisatie speelde bij de opmaak van deze strategie en de eigen inzichten in deze beleidssamenwerking.

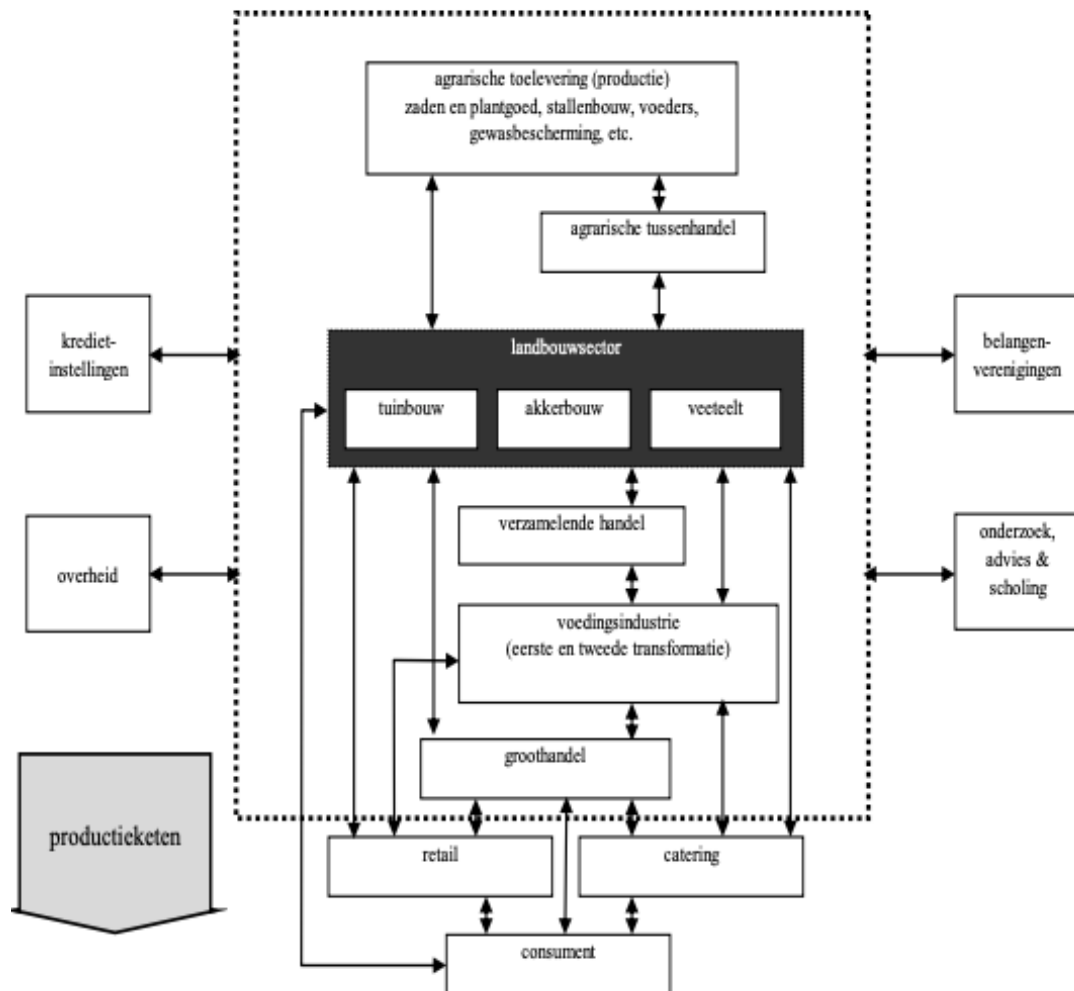
Alle respondenten ondertekenden de informed consent in bijlage 2.2. waarin vertrouwelijkheid en anonimiteit wordt gegarandeerd.

VI. Resultaten

1. Actoren

1.1. Identificatie actoren

Binnen de gehele agrovoedingsketen zitten verschillende schakels tussen de primaire productie en de consument. Naast de landbouwsector spelen o.a. de agrarische toelevering, de voedingsindustrie en de groothandel een rol. Dit systeem wordt beïnvloed door overheidsorganen, onderzoeksinstituten en verschillende belangenverenigingen. Op basis van volgend schema werden actoren uit het voedselsysteem in Vlaanderen die verbonden zijn met de eiwittransitie geïdentificeerd.

Figuur 2: Schakels in agrovoedingscomplex (Samborski, 2013)

Groepen van actoren	Actoren	Vertegenwoordigers ^(*)
Producenten	Agrarische toeleveranciers en tussenhandel	Belgian Feed Association (BFA)
	Landbouwsector: tuinbouw, akkerbouw, veeteelt	Boerenbond, Algemeen Boerensyndicaat , Bioforum
	Voedingsindustrie	Fevia
Ketenpartijen	Inkopers, retail	Comeos
	Horeca, catering	Unie Belgische Catering (UBC), HorecaVlaanderen
Consumenten	Consumentenorganisaties	Test Aankoop, BV-OECO, EVA vzw
Overheidsactoren	Vlaamse overheidsactoren	Departementen: Landbouw & Visserij, Omgeving Agentschappen: VLAIO , VLAM, VMM, VLM Adviesraden: Minaraad, SALV Subsidie en investeringssteun: VLAIO , VLIF
	Federale overheidsactoren	FOD Volksgezondheid, FOD Buitenlandse Zaken, FAVV
	Europese overheidsactoren	Europese Commissie
Middenveldorganisaties	Milieu- en natuurorganisaties	Bond Beter Leefmilieu (BBL), Natuurpunt
	Dierenwelzijnsorganisaties	GAIA, EVA vzw
Onderzoek en onderwijs	Kennisinstellingen	Hogescholen, universiteiten, Flanders' FOOD, ILVO , Agrolink Flanders
	Expertisecentra	Vlaams instituut Gezond Leven, Vives

Tabel 4: Identificatie actoren in de eiwittransitie

(* Niet-exhaustieve lijst, in groen zijn gerepresenteerd in interviews)

1.2. Coalities

De meeste respondenten zijn het er over eens dat samenwerking tussen verschillende actoren een sterke basis kan bieden in het aangaan van de uitdagingen omtrent de eiwittransitie. Zowel een vlotte en blijvende samenwerking binnen de Vlaamse overheid als partnerschap met stakeholders kan bijdragen aan het delen van kennis en het bouwen van draagvlak.

1.2.1. Europees niveau – Vlaams niveau

Verschillende respondenten geven aan dat de EU een sturende actor is in de totstandkoming van de eiwittransitie in België en andere EU-lidstaten. Zo geven verschillende respondenten aan dat de “Van boer tot bord” strategie in het kader van de Europese Green Deal de eiwittransitie hoger op de agenda plaatst in alle lidstaten. De ambitie van de EU om meer zelfvoorzienend te worden op vlak van eiwitproductie versterkt dit. De EU organiseert ook workshops rond de ‘proteïn shift’ om de lidstaten aan te moedigen in de richting van meer plantaardige eiwitten te bewegen.

Verschillende respondenten geven ook het belang van het GLB aan voor de totstandkoming van de eiwittransitie. In de interviews wordt het GLB beschreven als een reusachtig subsidie- en marktreguleringsmechanisme. Lidstaten moeten hierrond strategische plannen opmaken waarin voornemens rond maatregelen worden geïntroduceerd om aanspraak te maken op de subsidies van het GLB. Het GLB kan door bepaalde maatregelen, zoals subsidiëring van bijvoorbeeld de productie van soja, de eiwittransitie in Vlaanderen bevorderen. Hier wordt door Respondent_7 wel aan toegevoegd dat, hoewel het Europees landbouwbeleid op ecologisch vlak de lat de afgelopen jaren hoger legt, er op vlak van economische randvoorwaarden voor de landbouwers weinig ambitie wordt getoond. In het Europees beleid wordt er volgens sommige respondenten teveel van uit gegaan dat door nieuwe opportuniteiten de markt vanzelf op een goede manier zal ontwikkelen, maar voor een goed inkomen voor de boer is dit niet zozeer het geval.

1.2.2. Vlaamse overheid

Sommige respondenten geven het belang aan van beleidsdomeinoverschrijdende werkgroepen om samen te werken rond uitdagingen zoals o.m. de eiwittransitie. Zo kunnen werknemers uit ieder departement problematieken binnen hun eigen domein bewaken in beleidsprocessen om tot een zo goed mogelijk globaal resultaat te komen. Respondent_5 geeft aan dat de verschillende beleidsdomeinen sinds 2015 samenkomen rond voeding. Vanuit deze samenwerking bestaat o.a. de coalitie tussen departement Omgeving en het Vlaams Instituut Gezond Leven om een milieuonderbouwing toe te voegen aan de voedingsdriehoek.

Andere respondenten geven aan dat het toch uitdagend is om de verschillende Vlaamse overheidsactoren op één lijn te krijgen en om er voor te zorgen dat de visies van bijvoorbeeld departement Omgeving en departement Landbouw & Visserij niet tegenstrijdig zijn. Hierbij wordt aangegeven dat het een belangrijke taak is voor overheidsactoren om meer samenhang te creëren in het beleid rond voeding, zo kan men een balans bereiken tussen wat economisch haalbaar is, wat sociaal wenselijk is en wat beter is voor de omgeving. Het betrekken van verschillende departementen in de Vlaamse eiwitstrategie en de Green Deal Eiwitshift heeft volgens vele respondenten wel een basis gevormd om tot een eenduidige visie te kunnen komen.

Verder zeggen een aantal respondenten dat door subsidies en andere maatregelen de Vlaamse overheid een grote invloed kan uitoefenen op de totstandkoming van de eiwittransitie. Niet alleen door onderzoek te stimuleren door financiering, maar ook door campagne te voeren. VLAM kan hierin bijdragen door in de promotie van lokale productie een verschuiving naar meer plantaardige producten door te voeren.

1.2.3. Vlaamse overheid – onderzoeksinstituten – bedrijven

Met betrekking tot de eiwittransitie bestaat reeds een breed netwerk tussen de Vlaamse overheid, onderzoeksinstituten en bedrijven van financieringskanalen, kennisdeling en beleidssamenwerking.

VLAIO werkt voornamelijk samen met onderzoeksinstituten, bedrijven en sectorfederaties zoals Fevia, de federatie van de voedingsindustrie. VLAIO subsidiëert reeds veel onderzoek en ontwikkeling rond de eiwittransitie. Projecten rond kweekvlees, lokale teelt van soja en insectenvoer werden reeds ondersteund. Verder heeft VLAIO een partnerschap met Flanders' FOOD. Respondent_3 beschrijft Flanders' FOOD als *“een soort van front office van VLAIO”*, omdat zij bedrijven begeleiden bij het opmaken en indienen van projecten bij VLAIO. Flanders' FOOD wordt als speerpuntcluster gesubsidieerd vanuit VLAIO en ontvangt voor zijn eigen werking om en bij de € 500.000 steun om bedrijven te begeleiden. Flanders' FOOD kan hierdoor via het eiwittransitieplatform bedrijven ondersteunen die o.m. willen inzetten op de productie van alternatieve eiwitten. Flanders' FOOD gaat ook samenwerkingen met andere kennis- en onderwijsinstellingen aan. Andere kennisinstellingen zijn omtrent de eiwittransitie ook vaste klanten bij VLAIO door projecten in te dienen rond o.m. lokale sojateelt en het verduurzamen van de dierlijke productie in Vlaanderen. Ook ILVO maakt voor onderzoek rond alternatieve eiwitten gebruik van de financieringskanalen van VLAIO en departement Economie, Wetenschap & Innovatie.

Bovendien werkt ILVO samen met Flanders' FOOD. Het project Plant Protein Pilot kadert binnen het Food Pilot living lab, een plaats waar de agrovoedingssector producten en processen kan ontwikkelen. Dergelijke onderzoeksplatformen en projecten kunnen innovatie in de landbouw en voedingsindustrie stimuleren door kennis en materiaal ter beschikking te stellen. Dit project wordt ondersteund door VLAIO en de EU via het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling (Flanders' FOOD, 2020).

De productie van microbieel eiwit en kweekvlees is duur volgens respondenten omdat het zeer onderzoekintensief is. Daarom is het financieringskanaal dat ter beschikking wordt gesteld voor zulke projecten zeer welkom voor bedrijven die hiermee aan de slag wensen te gaan. Sommige respondenten geven wel aan dat er nog een tekort aan financiering is. Zeker startende en kleinere bedrijven hebben het moeilijk om voldoende financiering vrij te krijgen. Het ondernemersklimaat omtrent de eiwittransitie zou meer ondersteund mogen worden door de Vlaamse overheid.

Andere sectoren, zoals de gezondheidssector, worden ook betrokken in het onderzoek en beleid rond de eiwittransitie. Verschillende respondenten geven aan dat het Vlaams instituut Gezond Leven, een onafhankelijk expertisecentrum dat samenwerkt met de Vlaamse overheid, een belangrijke rol speelt in de eiwittransitie. Dit expertisecentrum verstrekt richtlijnen rond gezonde voeding a.d.h.v. de voedingsdriehoek. Het aanraden van meer plantaardige voeding kan een belangrijke aandrijver zijn van de eiwittransitie volgens sommige respondenten.

1.2.4. Onderzoekinstellingen – middenveldorganisaties

Naast een uitdaging omtrent innovatie is de eiwittransitie ook een maatschappelijke uitdaging. Daarom gaat Flanders' FOOD coalities aan met middenveldorganisaties zoals BBL en Rikolto. Ze hebben mee de onderzoeks- en innovatieroadmap rond de eiwittransitie (Flanders' FOOD, 2021) vormgegeven, die mee aan de basis lag van de Vlaamse eiwitstrategie. Flanders' FOOD neemt ook deel aan projecten binnen de Next Food Chain die werd opgericht door EVA en BBL.

1.2.5. Vlaamse overheid – voedingsindustrie

Respondent_11 vertelt hoe Fevia instaat voor de belangenverdediging van bedrijven in de voedingsindustrie bij de Vlaamse overheid. Als er nieuwe beleidsinitiatieven worden opgemaakt zal Fevia afdelen bij de bedrijven onder de koepelorganisatie of deze initiatieven haalbaar zijn. Bovendien neemt Fevia de taak op zich om deze bedrijven te informeren over nieuwe initiatieven vanuit de overheid. Hiermee tracht Fevia bedrijven te sensibiliseren over wat er op hen af komt, zegt Respondent_11. Voedingsbedrijven doen verder ook beroep op de innovatiemiddelen van VLAIO en de financiering die loopt via innovatieplatformen zoals Flanders' FOOD.

1.2.6. Middenveld

EVA wordt gesteund door de Vlaamse overheid en promoot plantaardige voeding. De organisatie werkt samen met sociaal-culturele organisaties en milieuorganisaties. De expertise van EVA ligt voornamelijk bij consumentenkennis. Daarom gaat EVA strategische samenwerkingen aan met organisaties die expertises rond educatie en lobbywerk hebben. Er bestaat een nauwe samenwerking tussen EVA en BBL, gezien BBL meer expertise heeft in het voeren van beleidswerk op Vlaams niveau. Ze richtten ook samen de Next Food Chain op. Dit netwerk ontving in het begin innovatieve subsidies van de Vlaamse overheid, maar is ondertussen zelfbedruipend.

Respondent_10 haalt ook andere samenwerkingen aan die EVA heeft gehad of die nog steeds gaande zijn, zoals met o.m. Voedsel Anders, the Shift, BOS+, Stad Gent en Artevelde Hogeschool. Partnerschappen worden strategisch aangegaan wanneer ze een meerwaarde kunnen bieden voor EVA. Er wordt regelmatig beslist om samenwerkingen stop te zetten wanneer de meerwaarde voor EVA afzwakt, wat ook deels een gevolg blijkt van een gebrek aan middelen van de organisatie en tijd van medewerkers.

1.2.7. Burgers – Vlaamse overheid

Burgers organiseren zich volgens respondenten ook in drukingsgroepen rond dierenwelzijn, waarvan GAIA een gekende organisatie is. Deze activistische groepen worden niet actief in beleidsprocessen betrokken, maar kunnen wel druk uitoefenen op ministers rond dergelijke thema's. Volgens sommige respondenten zorgen dergelijke organisaties te veel voor polarisatie in het debat rond de eiwittransitie.

Ten slotte wijzen enkele respondenten op burgerinitiatieven die, mogelijks in samenwerking met lokale besturen of middenveldorganisaties, ook bottom-up een belangrijke invloed kunnen uitoefenen op de eiwittransitie. Positieve ontwikkelingen op vlak van duurzame eiwitconsumptie en -productie kunnen succesvol blijken en opgeschaald worden. Dit kan zowel bij de consumenten als bij de Vlaamse overheid een dynamiek in de richting van de eiwittransitie teweegbrengen.

1.3. Multi-actor beleidssamenwerking

Recent werden er belangrijke beleidssamenwerkingen rond de eiwittransitie gelanceerd in Vlaanderen. In februari 2021 werd de “Vlaamse eiwitstrategie 2021-2030” gelanceerd door Vlaams minister van Landbouw, Hilde Crevits, vanuit departement Landbouw & Visserij. In april 2021 werd de Green Deal “Eiwitshift op ons bord” ondertekend door Vlaams minister van Omgeving, Zuhal Demir, vanuit departement Omgeving. Zowel bij de Vlaamse eiwitstrategie als bij de Green Deal Eiwitshift zijn verschillende stakeholders betrokken. Dit maakt dat de visies van de verschillende actoren op het proces en het resultaat van deze samenwerkingen inzicht kunnen bieden in de verhouding van actoren t.o.v. elkaar en de eiwittransitie.

1.3.1. Vlaamse eiwitstrategie 2021-2030

Documentanalyse

De trekker van de Vlaamse eiwitstrategie (Crevits, 2021) was departement Landbouw & Visserij. Zij nodigden actoren over de hele agrovoedingsketen, onderzoeksinstituten, middenveldorganisaties en andere overheidsactoren uit om de eiwitstrategie mee vorm te geven. Alle partners die de Vlaamse eiwitstrategie ondertekenden zijn terug te vinden in bijlage 1.1.1. Naast overheidsorganen zijn landbouworganisaties sterk vertegenwoordigd. Ook diervoederfabrikanten werden betrokken. Vervolgens kregen onderzoeksinstituten en de gezondheidssector ook een duidelijke plaats. BBL werd als milieu- en natuurorganisatie betrokken, Fevia als vertegenwoordiger voor de voedingsindustrie en UBC Catering om de cateringbedrijven te representeren.

Het document opent met een blik op de context, waarin ze de uitdagingen omtrent het huidige model van eiwitproductie en -consumptie schetsen. Een wereldwijde toename in de vraag naar eiwitten vormt een uitdaging waarop de eiwitstrategie een antwoord wil bieden. De dierlijke eiwitproductie moet hierbij een blijvende en belangrijke plaats krijgen vanwege de rol van de veehouderij op vlak van voedsel- en bevoorradingszekerheid en -veiligheid, circulariteit en productie-efficiëntie.

Om de ecologische impact van de eiwitvoorziening te doen dalen wil de Vlaamse eiwitstrategie de dierlijke productie verduurzamen en een verschuiving maken in de consumptie naar meer plantaardige eiwitten. Op vlak van productie gaat dit over het verduurzamen van traditionele dierlijke eiwitten en veevoederproductie enerzijds, en een diversificatie van het eiwitaanbod anderzijds. Aan consumptiezijde wordt een voedingspatroon volgens de voedingsdriehoek vooropgesteld, maar de algemene verschuiving van de eiwittransitie naar 40% dierlijke en 60% plantaardige eiwitten wordt niet vermeld.

De eiwitstrategie stelt dat er opportuniteiten liggen voor het Vlaamse bedrijfsleven en de Vlaamse kennissector dankzij de technologische knowhow en de sterke wetenschappelijke basis bij Vlaamse bedrijven en de vlees- en voedingsindustrie. De Vlaamse eiwitstrategie stelt de ambitie om van onze agrovoedingsketen een voortrekker te maken in Europa op vlak van economische ontwikkeling, innovatie en duurzaamheid. Enerzijds bieden nieuwe eiwitten alternatieve verdienmodellen en anderzijds biedt een duurzamere dierlijke productie kansen voor de veehouderij.

De Vlaamse eiwitstrategie is afgestemd op internationale, Europese en Vlaamse beleidskaders. Zo past het initiatief binnen landbouw-, gezondheids-, klimaat-, milieu-, grondstoffen- en breder voedselbeleid. De strategie kadert ook in het economische relanceplan met ambities om de economie te verduurzamen en de welvaart en het welzijn in Vlaanderen te versterken na de coronacrisis. De strategie moet leiden tot winsten op vlak van economie, ondernemerschap, innovatie, milieu & klimaat en gezondheid.

Om de visie te realiseren worden zes strategische thema's geformuleerd rond duurzame eiwitproductie en -consumptie. De inhoud van de thema's staat beschreven in bijlage 1.1.2. Dierlijke productie krijgt een duidelijke plaats, met enerzijds de thema's "Duurzame diervoeders" en "Duurzame dierlijke productie" en anderzijds het thema "Meer plantaardige eiwitten" dat naast plantaardige eiwitten voor humane consumptie een sterke focus heeft op diervoeder. Technologische innovatie krijgt ook een grote plaats binnen de thema's "Meer nieuwe eiwitten" en "Meer productdiversiteit". Het thema "Duurzame eiwitconsumptie" steunt op de 5 P's van de Sustainable Development Goals (SDG) (planet, people, prosperity, partnership & peace). Dit resulteert in de volgende pistes: het vermijden van overconsumptie en verspilling; een verschuiving in het voedingspatroon richting meer plantaardig; een diversificatie in het eiwitaanbod en een voorkeur aan lokale eiwitbronnen met het oog op economische duurzaamheid. Verschillende actoren in de agrovoedingsketen spelen een rol om in te spelen op voedselgedrag van de consument.

De eiwitstrategie zal stapsgewijs worden geïmplementeerd in 2021 door het opmaken van een actieprogramma, het verfijnen van de gestelde doelstellingen en het starten en opvolgen van het actieprogramma. De termijn van dit plan is 2030, maar zal geëvalueerd en indien nodig bijgestuurd worden in 2025. Ook bij de implementatie zullen, volgens het document, verschillende actoren en stakeholders worden betrokken.

Visies op proces van opmaak en resultaat

De “studie naar de status en het potentieel van (hoog-) technologische oplossingen om vleeseiwitten te vervangen in het dagelijks dieet” (van Diepen *et al.*, 2018) vormde één van de drivers voor de Vlaamse eiwitstrategie. Flanders’ FOOD heeft n.a.v. de bevindingen van deze studie de opdracht gekregen van de Vlaamse overheid om een onderzoeksplan op te stellen en om partners bij elkaar te brengen. Dit resulteerde in de onderzoeks- en innovatieroadmap (Flanders’ FOOD, 2021). Door Flanders’ FOOD is een community opgezet met allerhande stakeholders. Hierbij was het doel om informatie tussen de partijen uit te wisselen.

Het Departement Landbouw & Visserij nam een rol als facilitator op bij de opmaak van de eiwitstrategie. Hierbij werd eerst gekeken naar de verschillende invalshoeken van de verschillende partijen om op zoek te gaan naar gemeenschappelijke grond. Eerst is er gestart met een interne stuurgroep waarbinnen werd nagedacht over de scope en inhoud. Uiteindelijk werden er 20 kernpartners mee aan boord genomen. Verschillende respondenten geven aan dat het departement Landbouw & Visserij zeer sterk heeft ingezet op het betrekken van zoveel mogelijk relevante actoren.

De conflicten bij de stakeholders tijdens de opmaak van de Vlaamse eiwitstrategie lagen vooral bij het luik over duurzame dierlijke productie en consumptie. Er was geen consensus in de interviews over de belangrijkste punten van deze discussies. Volgens sommigen was het afbouwen van de veestapel geen taboe, maar was het flankerend beleid hierbij een twistpunt. Dan ging het vooral over de keuzes die gemaakt moeten worden tussen financiële vergoedingen of sensibilisering richting alternatieve verdienmodellen. Volgens anderen was het veel moeilijker om een constructieve discussie te voeren over de plaats van veeteelt in Vlaanderen.

De opmaak van de eiwitstrategie bood wel een veilig forum om bepaalde zaken door te praten zonder er een publiek debat van te maken. De eiwitstrategie is volgens de respondenten daarom een stap in de goede richting om de dialoog in dit multistakeholderoverleg gaande te houden. Het biedt een vertrekpunt waaruit consensus en gemeenschappelijke visie kan groeien. De Vlaamse eiwitstrategie is volgens alle respondenten dan ook een compromistekst geworden. Dit is volgens velen ook de sterkte van de strategie. Partners met uiterste visies over de eiwittransitie, zoals o.a. Boerenbond en BBL, werden door de Vlaamse eiwitstrategie bij elkaar gebracht. Volgens Respondent_5 was het tien jaar geleden nog niet denkbaar dat deze groep van actoren samen een eiwitstrategie zou lanceren.

Anderzijds leidt dit ook tot kritiek bij de respondenten. Het eindresultaat zou te weinig een gemeenschappelijke strategie weergeven, gezien de zes strategische thema’s ondanks hun linken nog

teveel aparte blokken vormen. Volgens sommige respondenten ambieert de Vlaamse eiwitstrategie slechts kleine verbeteringen in de marge van productiesystemen en te weinig structurele veranderingen. De doelstellingen zijn te breed en vaag om een transitie te kunnen doorvoeren.

Er zijn verder nog onzekerheden over het opvolgen van de uitvoering van de acties. Verschillende actoren, zoals Flanders' FOOD, VLAIO en Comeos, zouden willen dat de monitoring en administratie hierrond zo laagdrempelig mogelijk zal zijn. Volgens Respondent_1 moet er echter data gegenereerd en doorgegeven worden om een goede opvolging te garanderen. Er heersen ook nog onzekerheden bij de respondenten rond het budget van de uitvoering van acties binnen de Vlaamse eiwitstrategie.

De eindtermijn van 2030 is gericht op het behalen van de doelstellingen van de acties die vanuit de strategie zullen worden opgesteld. Er werd beslist dat de Vlaamse eiwitstrategie een basis zou vormen om de doelstelling aan te geven, maar de instrumenten om dit te bereiken kan voor elke partner verschillend zijn en hoeft daarom niet unaniem door alle partners ondersteund worden.

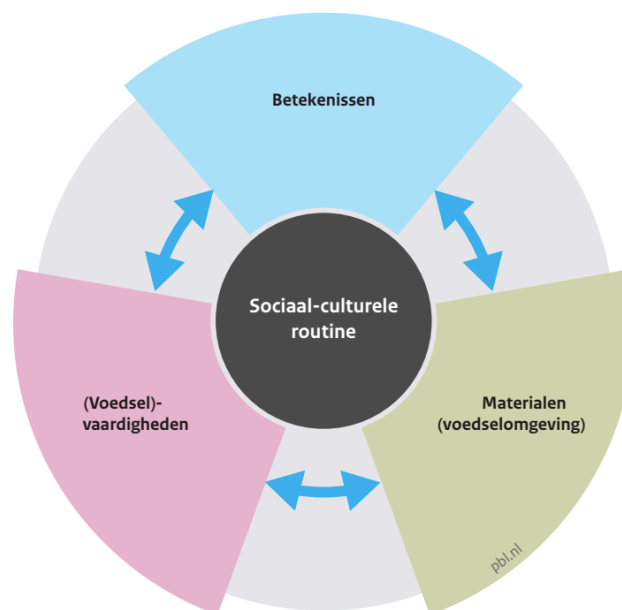
1.3.2. Green Deal 010 Eiwitshift op ons bord

Documentanalyse

Departement Omgeving had een trekkende rol bij de totstandkoming van de Green Deal Eiwitshift. De initiatiefnemers en deelnemers zijn terug te vinden in bijlage 1.2.1. De initiatiefnemers van de Vlaamse overheid zijn naast de departementen Omgeving en Landbouw & Visserij ook het Agentschap Zorg & Gezondheid. Verder werden ook de Next Food Chain, het bedrijvennetwerk opgericht door BBL en EVA, en The Shift, het Belgische verzamelpunt voor duurzame ontwikkeling, onder de arm genomen als initiatiefnemers. Deze actoren vormden samen met universiteiten en Vlaams instituut Gezond Leven de initiatiefnemers van deze Green Deal.

De initiatiefnemers willen met de Green Deal Eiwitshift bijdragen aan de SDG's en de Europese en Vlaamse ambities rond voedselbeleid. Deze Green Deal draagt ook als concrete actie bij aan de Vlaamse eiwitstrategie, met name het luik van duurzame eiwitconsumptie. In tegenstelling tot de Vlaamse eiwitstrategie stelt de Green Deal Eiwitshift wel de omkering voorop van de huidige consumptieverhouding dierlijke/plantaardige eiwitten van ongeveer 60/40. In het document wordt aangegeven dat een verschuiving in het voedingspatroon het milieu en de gezondheid ten goede komt.

De deelnemers onderschrijven een aantal principes waarmee ze de uitdaging aangaan om acties te ondernemen, draagvlak te vergroten en samen te werken rond de eiwittransitie. In dit licht gaan de deelnemers specifieke engagementen aan. Een startset van acties wordt opgesomd in het document. De consumptieverschuiving wil men in praktijk omzetten door middel van een aanpak rond voedselroutines (Departement Omgeving, 2021). Men gaat hierbij uit van sociaal-culturele consumptieroutines die opgesplitst worden in ‘Betekenissen’, ‘Materialen (voedselomgeving)’ en ‘(Voedsel)vaardigheden’. Betekenissen houden de motivaties in van mensen om een bepaalde routine uit te voeren. Deze redenen kunnen symbolisch, praktisch, sociaal of cultureel zijn. Materialen wijzen op de fysieke aspecten van de omgeving, zoals het voedingsaanbod en kookmaterialen. Vaardigheden gaan over de kennis en kunde die men nodig heeft om de routine uit te voeren (de Krom, Vonk en Muilwijk, 2020). Men wil deze voedselroutines onderzoeken en met verschillende partners samenwerken om elk op één of meerdere van deze onderdelen van voedselroutines te kunnen inspelen om de consument mee te nemen in de verschuiving naar meer plantaardig. Onderstaande figuur werd in het document niet opgenomen, maar werd toegelicht op de lancering van de Green Deal Eiwitshift.

Figuur 3: Sociaal-culturele routines rond voedselconsumptie bestaan uit drie elementen (de Krom, Vonk en Muilwijk, 2020)

Verder wordt in het document aangegeven dat het huidige Vlaamse voedselsysteem economisch, ecologisch en sociaal moet verduurzamen. De Green Deal Eiwitshift biedt kansen voor actoren die hierop willen inspelen en hieraan willen bijdragen. Er wordt ook hier verwezen naar de studie die werd geïnitieerd door VLAIO (van Diepen *et al.*, 2018) om het potentieel van de eiwittransitie in Vlaanderen te duiden.

Visies op proces van opmaak en resultaat

Departement Landbouw & Visserij zat mee in de stuurgroep van de Green Deal Eiwitshift. Dit was een bewuste keuze om coherentie te bekomen tussen de Vlaamse eiwitstrategie en de Green Deal Eiwitshift.

Een Green Deal is een soft instrument van de Vlaamse overheid dat vooral bedoeld is om actoren warm te maken voor de eiwittransitie. Op deze manier zijn partners in het voedselsysteem samengebracht. Zelfs actoren buiten de keten werden betrokken, zoals kennisinstellingen, zorginstellingen en lokale overheden. De verschillende achtergronden van de partners zorgen ervoor dat verschillende uitdagingen vanuit verschillende invalshoeken benaderd en aangepakt kunnen worden.

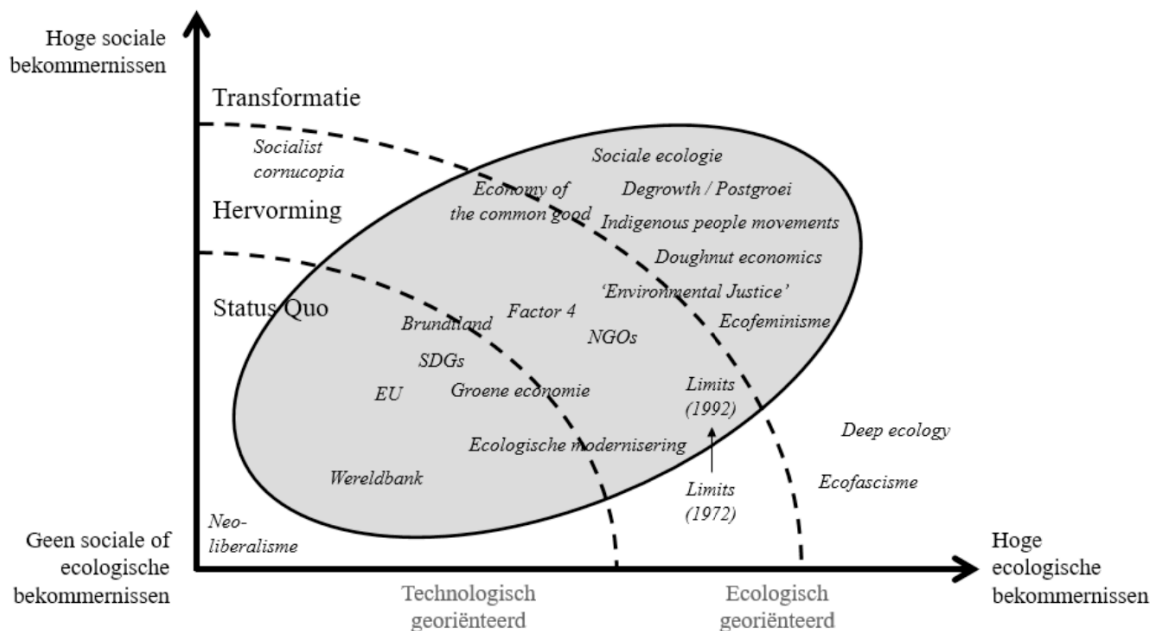
Terwijl de doelstelling van 40% dierlijke en 60% plantaardige eiwitten vanuit de visie van EVA ambitieuzer zou mogen, is het volgens Respondent_10 wel een verhouding waarin veel actoren zich in kunnen vinden. Het is immers slechts een kleine kentering om tot een betere verhouding te komen. Bovendien kan het actoren verbinden door de positieve aspecten van plantaardige producten te belichten, in plaats van in te spelen op polarisatie rond dierlijke productie.

De 40/60-doelstelling wordt echter niet door alle actoren gezien als een kleine kentering in het voedingspatroon. Departement Omgeving heeft het besluit genomen grote sectororganisaties, zoals Comeos en Fevia, niet te betrekken in die mate dat ze mee de scope konden bepalen. Deze beslissing werd gemaakt vanuit de assumptie dat een concrete 40/60-doelstelling er anders niet door was geraakt. Pas nadat de initiatiefnemers van de Green Deal Eiwitshift een solide basis en verhaal hadden vormgegeven, werden sectororganisaties voorgesteld om indien gewenst deel te nemen aan de Green Deal Eiwitshift.

BV-OECO, Fevia en Comeos hebben besloten de Green Deal Eiwitshift niet te ondertekenen. BV-OECO en Fevia deden dit omdat ze hiervoor geen mandaat van hun leden zouden krijgen. Vakbonden onder BV-OECO zien de eiwitshift vermoedelijk nog eerder als een bedreiging dan als een kans voor werknemers. Bovendien wordt er door de Vlaamse overheid niet altijd financiering gekoppeld aan dergelijke initiatieven voor de deelnemende organisaties. Dit maakt het lastiger voor het middenveld om dit werk op te nemen. Voor Fevia was de Green Deal Eiwitshift te “eng” en presenteert het geen “en-en-verhaal” (Respondent_11). Dit hoeft echter niet te betekenen dat er geen bedrijven zijn onder de koepelorganisatie Fevia die hieraan zullen deelnemen. Sectorfederatie Comeos ondertekende de Green Deal Eiwitshift volgens Respondent_13 niet vanuit de filosofie dat een Green Deal beter geschikt is voor individuele bedrijven om concrete acties in de verf te zetten.

2. Discoursen

Block en Paredis stellen in “Het politieke karakter van duurzaamheidsvraagstukken” (2019) dat er bij duurzaamheidskwesties normatieve maatschappelijke keuzes worden gemaakt. Dit zorgt voor verschillende framing en operationalisering van de vraagstukken. Ook uit de interviews bleek dat het concept van de eiwittransitie op verschillende manieren wordt ingevuld door de actoren. De diversiteit aan duurzaamheidsperspectieven biedt een waardevol debat dat meer kan vertellen over de wenselijke richting van de eiwittransitie. In het artikel van Block en Paredis wordt een onderscheid gemaakt tussen drie veranderingsperspectieven, gaande van ‘*status quo*’ naar ‘*hervorming*’ tot ‘*transformatie*’ (Block en Paredis, 2019). Deze perspectieven op duurzame ontwikkeling vormen de basis voor mijn discoursanalyse rond de eiwittransitie.

Figuur 4: Verschillende interpretaties van duurzaamheid (gebaseerd op Hopwood et al. 2005, (Block en Paredis, 2019))

Een ‘*status quo*’-benadering tracht duurzame ontwikkeling te bereiken zonder bestaande politieke en economische structuren te veranderen. Deze benadering steunt op het idee dat eco-efficiëntie, internationale competitie en de vrije markt kunnen zorgen voor een duurzame ontwikkeling. Technologische innovatie kan er volgens dit perspectief voor zorgen dat er groene groei mogelijk is. Wanneer de ambitie eruit bestaat om het systeem te *hervormen* bestaat het idee dat men duurzaamheidsproblemen kan oplossen binnen bestaande politieke en economische structuren indien grote aanpassingen gebeuren op vlak van beleid, economie en persoonlijke levensstijlen. Een ‘*transformatie*’-benadering beoogt een drastische omslag van het systeem. Het idee is dat zowel de sociale als ecologische problemen geworteld zitten in het huidige systeem, dus dat het systeem zelf op diepgaande wijze veranderd moet worden (Block en Paredis, 2019).

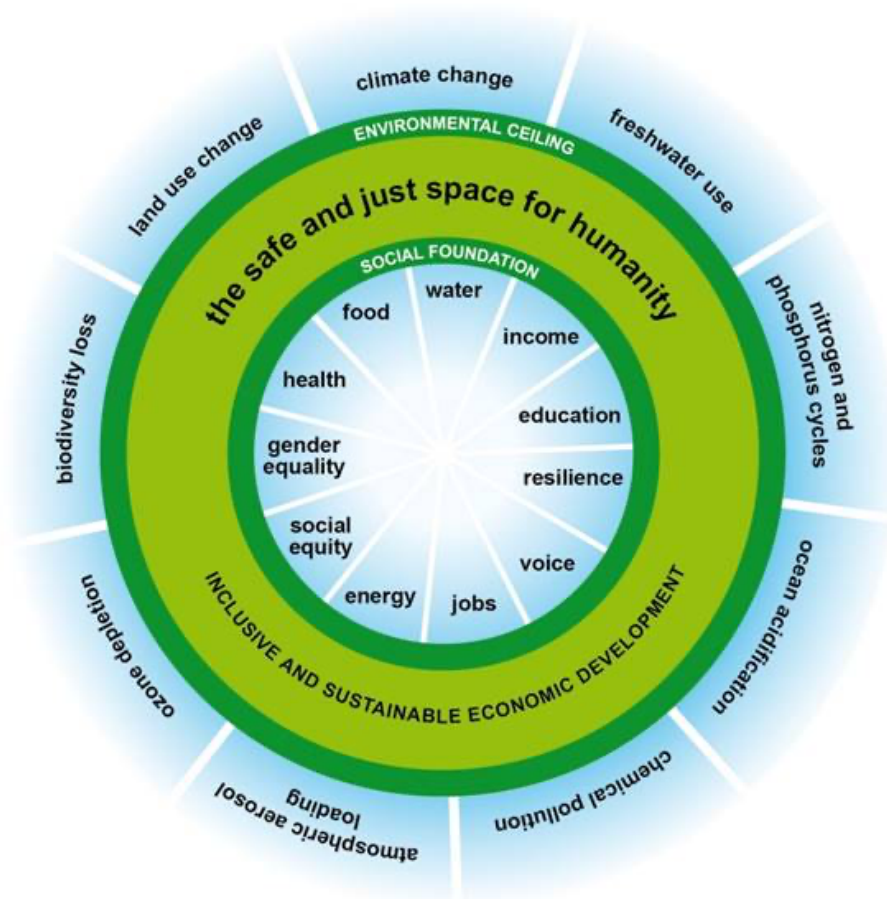
Op basis van deze drie perspectieven konden drie hoofddiscoursen omtrent de eiwittransitie worden geïdentificeerd: *'Hervorming: een eiwitshift'*, *'Status quo: een strategie rond eiwitten'* en *'Tegenpartijen in de eiwittransitie'*. Hoewel in de interviews aspecten van een transformatieve benadering naar boven kwamen, werd het eerste discours toch herkend als een hervormingspositie. Deze keuze werd gemaakt omdat er bij de actoren binnen dit discours over het algemeen de ambitie heerst om de huidige eiwitconsumptie en -productie te hervormen door een beleids-, voedselketen- en gedragsverandering door te voeren, zonder de bestaande machts- en economische structuren drastisch te veranderen. De tweede 'status quo'-benadering bevat dan weer aspecten van hervorming, maar toont veeleer een 'business-as-usual'-perspectief dat via onderzoek en technologische innovatie de eiwitproductie tracht te diversifiëren en te verduurzamen. Het derde discours toont geen structurele weerstand tegen de eiwittransitie, maar wel kritische aandachtspunten die geopperd worden door landbouworganisaties.

Binnen deze discoursen bevinden zich terugkerende narratieven en meningen omtrent de eiwittransitie. De discoursen kunnen gezien worden als een continuüm waardoor bepaalde perspectieven binnen een discours kunnen aanleunen bij een ander discours. Het is ook mogelijk dat actoren aansluiting kunnen vinden bij een overlap of tussenvorm van de discoursen.

2.1. Hervorming: Een eiwitshift

Binnen dit discours is het hoofdzakelijke doel van de eiwittransitie om het huidige consumptiepatroon van Vlamingen dat ongeveer uit 60% dierlijke en 40% plantaardige eiwitten bestaat om te keren. Op deze manier kan een meer duurzame balans worden bekomen.

De omkering van de 60/40-verhouding is slechts een numerieke doelstelling. Het is een doorvertaling van een globale doelstelling, zijnde het verschuiven van de consumptie binnen de sociale en ecologische grenzen. Respondent_5 grijpt hiervoor terug naar het donutmodel van Kate Raworth. In dit model vormen de planetaire grenzen een bovengrens en vormen sociale aspecten, zoals inkomen, gezondheid en gelijkwaardigheid, een ondergrens. Respondent_5 noemt de ruimte tussen deze grenzen de “consumptie-corridor” en de uitdaging is dat de eiwitconsumptie en -productie binnen deze band blijft. Dit is volgens dit discours het basisprincipe van de eiwittransitie.

Figuur 5: Kate Raworth's "Donut" model

Deze draagkracht wordt met de vooropgestelde verhouding van 40% dierlijke en 60% plantaardige eiwitten doorvertaald naar cijfers, maar vanuit dit basisprincipe kunnen ook concrete doelstellingen worden geformuleerd. Zo kan er gekeken worden naar de draagkracht van onze omgeving op vlak van stikstof en kan er met het oog op het bewaken van de draagkracht worden nagegaan hoeveel plaats er is voor veeteelt in Vlaanderen. Kortom stoot het huidig voedselsysteem op planetaire grenzen volgens vele respondenten. Het einddoel van de eiwittransitie houdt daarom een vermindering van vlees- en zuivelconsumptie in.

Deze visie krijgt nochtans kritiek van een aantal respondenten. Zo zou een overschakeling naar meer plantaardige en alternatieve eiwitten een te enge interpretatie zijn van de eiwittransitie. De focus ligt volgens sommigen teveel op het veranderen van het voedingspatroon en te weinig op innovatieve eiwitten en duurzame dierlijke eiwitproductie. Andere respondenten verwijten dit discours wensdenken en vinden dat er onrealistische ambities worden gesteld die louter op ideologie steunen. Zowel de consument als de productieketen zijn volgens een aantal respondenten niet klaar om in deze vorm van de eiwittransitie mee te stappen.

2.1.1. Visie op productie

De verschuiving naar een meer duurzame consumptie moet ondersteund worden door een verandering van de huidige eiwitproductie. Binnen dit discours heerst een besef dat de technologische innovatie om de dierlijke productie te verduurzamen op zijn grenzen stoot. Om de veeteelt te verduurzamen is er daarom volgens verschillende respondenten nood aan een meer drastische systeemverandering die voor vele respondenten binnen dit discours een afname van de veestapel inhoudt.

Het huidige economisch model voor landbouwers is volgens vele respondenten niet langer haalbaar. De veeteelt en dierlijke productie in Vlaanderen zijn op een pad gezet door beleid en sectororganisaties die inzetten op een grote professionalisering, intensivering en schaalvergroting. Landbouwers zitten daardoor opgescheept met hoge schulden, omdat ze hebben geïnvesteerd in grote stallen met technologische voorzieningen zoals afvang van emissies van o.a. stikstof en schadelijke stoffen. De omzet die wordt verdiend voor de productie dekt vaak niet de kosten. Enkele respondenten stellen zich daarom de vraag of het economisch houdbaar is om op dit pad verder te blijven gaan en besluiten dat er nood is aan het bijstellen van het huidig verdienmodel. Dit betekent dat men in Vlaanderen minder vee en op een andere manier vee zal moeten houden.

Om de veeteelt een meer duurzame plaats in Vlaanderen te geven wordt door verschillende respondenten in alle discoursen het verhaal van circulaire economie meegenomen in de eiwittransitie. In dit discours, waarbinnen een hervorming en afname van de dierlijke productie wordt nagestreefd, geven vele respondenten aan dat dieren nog steeds een belangrijke plaats in ons ecosysteem hebben om afvalstromen, gras en andere zaken die de mens niet kan eten, om te zetten naar een voedingsbron die wel geschikt is voor humane consumptie. Veeteelt heeft volgens dit discours wel degelijk nut in een circulair, ecologisch systeem. Het is vooral belangrijk om hierbij de juiste verhouding tussen plantaardig en dierlijk te vinden, wat maakt dat een afbouw van de veeteelt noodzakelijk blijft.

2.1.2. Visie op consumptie

Holistische kijk

Verschiedende respondenten presenteren binnen dit discours een meer holistisch perspectief op gezondheid en milieu als het gaat over eiwitconsumptie. Naast het feit dat meer plantaardige en minder (bewerkte) dierlijke eiwitproducten in ons dieet een positieve gezondheidsimpact heeft, wijst Respondent_5 ook op de gezondheidswinst die kan gemaakt worden met een gezondere omgeving. Het reduceren van de milieugevolgen die gepaard gaan met de productie van dierlijke eiwitten, zoals luchtverontreiniging of geurhinder, kunnen de gezondheidsvoordelen van de eiwittransitie verbreden. De koppeling tussen voeding en een gezonde leefomgeving zou volgens sommige respondenten ook de consument kunnen stimuleren als hij er zich van bewust wordt dat met een vermindering van dierlijke eiwitconsumptie ook de kwaliteit van zijn woon- en leefomgeving er op vooruitgaat.

De linken tussen voeding, milieu, dierenwelzijn en gezondheid zorgen ervoor dat het debat wordt verbreed. Er ontstaan verschillende beweegredenen voor de eiwittransitie, waar volgens respondenten maatschappelijke tendensen, zoals het bewustzijn rond klimaatverandering, toe bijdragen. EVA wil hierop inspelen door deze groepen te verenigen. Zo heeft de communicatie van EVA naar deze verschillende doelpublieken toe volgens Respondent_10 ook een rol gespeeld in het aanvaardbaar maken van het thema in Vlaanderen.

Een shift in consumptie stimuleren

Er wordt op verschillende manieren gekeken naar de consument en hoe deze kan overtuigd worden om mee te stappen in de doelstellingen van de eiwittransitie. Respondent_5 zegt dat consumptieaspecten op vlak van duurzame voeding grofweg kunnen opgedeeld worden in twee zaken: de 'Wat' en de 'Hoe'. Een eiwitshift bepaalt voor de consument enerzijds *wat* milieuverantwoorde voeding is en in welke richting we het consumptiepatroon moeten bijsturen. Maar dit alleen zal de algemene consument niet overtuigen. Ondanks dat het aantal mensen die minder dierlijke producten eet de

laatste jaren toeneemt en dat de voortrekkers in de eiwittransitie invloedrijk zijn, denken verschillende respondenten dat een veel groter deel van de bevolking de associatie nog niet maakt tussen hun voedingskeuzes en de milieu-impact. Zeker op vlak van zuivel wordt de link met milieu te weinig gelegd. Aspecten van dierenwelzijn spelen volgens veel respondenten een grotere rol bij het reduceren van dierlijke producten dan overwegingen rond milieu en duurzaamheid. Er kan m.a.w. niet verwacht worden dat de consument met sensibilisering rond duurzaamheid alleen de eiwittransitie zal aanzwengelen. Daar moet de keten dus ook de consument veranderen. Hierbij moet er gekeken worden naar de 'Hoe'; *Hoe* kan de consument meegenomen worden in de eiwittransitie? Het concept van de eiwittransitie moet doorvertaald worden naar de beïnvloeding van consumentengedrag om het concept te operationaliseren. Het beleid en de hele keten moeten inzetten op het verkleinen van de attitude-gedragskloof. Hierbij zijn er volgens de respondenten taken voor verschillende actoren weggelegd. Een instrument zoals de Green Deal Eiwitshift zet hierop in.

Ten eerste is er een belangrijke rol voor retail bij het aanbieden van aantrekkelijke plantaardige en alternatieve eiwitproducten aan de consument. Een prijsbeleid en aanbodstrategieën, zoals nudging, kunnen in de retail volgens een aantal respondenten de consument ondersteunen in het maken van duurzame voedselkeuzes in de richting van de eiwittransitie. Respondent_12 zegt dat, naast een verbreding van het aanbod, de retail ook kan inspelen op informatie naar de consumenten. Naast sensibilisering in de vorm van o.m. een eco-score kan dit ook door het aanbieden van receptenboekjes waarin tips worden gegeven in de richting van een shift in eiwitconsumptie. Retail kan ook lokale initiatieven die werken rond de eiwittransitie stimuleren.

Verder is er een rol voor de voedingsindustrie en onderzoeksinstituten weggelegd om in te zetten op alternatieven die qua smaak en voedingswaarde een evenwaardig alternatief kunnen aanbieden. Vele respondenten kaarten aan dat er veel emoties gepaard gaan met de consumptie van voeding en dat vlees nog steeds een belangrijk onderdeel uitmaakt van het conventionele voedingspatroon van de Vlamingen. Daarom moet er volgens vele respondenten ingezet worden op smakelijke alternatieve producten en recepten voor gerechten die men traditioneel graag eet.

2.2. Status quo: Een strategie voor eiwitten

Voor vele respondenten moet de eiwittransitie ruimer worden bekeken. Naast het inspelen op de tendens richting meer plantaardig, moeten nieuwe eiwitten en de verduurzaming van de dierlijke sector een prominentere plaats krijgen binnen de eiwittransitie. De eiwittransitie is binnen dit discours een *en-en-verhaal*. Een vermindering van dierlijke productie is daarom niet de voornaamste doelstelling, een verduurzaming van alle eiwitten moet voorop staan. Dit discours raakt aan aspecten van het ecomodernisme door de focus op technologische innovatie. De actoren binnen dit discours streven groene groei na door economische en ecologische wensen te verenigen. Deze visie wordt gedeeld door actoren uit de voedingsindustrie, retail, onderzoeksinstituten en bepaalde overheidsorganen.

Enkele respondenten vermoeden dat vele actoren zich er van bewust zijn dat er een verandering zal moeten plaatsgrijpen op vlak van eiwitten. Daardoor ontstaat volgens enkele respondenten het fenomeen waarbij actoren op twee paarden wedden. De traditionele veeteelt wordt enerzijds intact gehouden met de nodige (technologische) oplossingen om te verduurzamen. Anderzijds worden alternatieve verdienmodellen gefaciliteerd voor landbouwers die hierop wensen over te stappen. Departement Landbouw & Visserij zet bijvoorbeeld in op het creëren van ruimte voor veehouders om uit eigen beweging op andere verdienmodellen over te stappen. Het verbreden van het eiwitaanbod en het verduurzamen van de dierlijke eiwitproducten zijn binnen dit discours perfect complementair. Door een veelheid aan mogelijkheden kunnen sectoren veerkrachtig gemaakt worden voor de potentiële hervormingen die er aan zitten te komen.

Er wordt ook kritiek geformuleerd rond dit discours bij sommige respondenten. Ze vragen zich af of men binnen dit discours op deze manier echt iets tracht te veranderen of dat het in feite een status quo blijft. Zolang men die spreidstand zo breed houdt, lijkt er volgens respondenten eigenlijk weinig ambitie te bestaan om een aanzienlijke verandering door te voeren.

2.2.1. Visie op productie

Verschillende respondenten kaarten het technisch potentieel van de Vlaamse voedingsindustrie aan als een kans voor de eiwittransitie. De kwaliteit van de Vlaamse agrovoedingssector is hoog, zowel op vlak van landbouw als op vlak van voedselverwerkende nijverheid en innovatiepotentieel. Er wordt reeds veel onderzoek gevoerd rond algen, zeewier, peulvruchten, insecten en microbiële en cellulaire eiwitten. Respondent_8 stelt dat Vlaanderen zeer sterk is in biotechnologie, waardoor er mogelijkheden zijn voor het microbieel eiwit en het kweekvlees dankzij de kennis die Vlaanderen bezit. Voor peulvruchten liggen in Vlaanderen minder opportuniteiten, omdat het teelten zijn die veel ruimte

vereisen. Door de goede kwaliteit en hoge graad van voedselveiligheid van de Vlaamse voedingsindustrie kan er wel ingezet worden op het verwerken van peulvruchten, of deze nu van het buitenland of het binnenland afkomstig zijn. Het ruimtegebrek in Vlaanderen maakt dan weer dat microbiëel eiwit en kweekvlees net zo interessant zijn, gezien ze niet grondgebonden zijn. Respondent_4 denkt dat microbiële fermentatie zal leiden tot vervanging van een deel van de dierlijke eiwitten. Eiwitten in bewerkte producten, zoals melkeiwitten in koekjes of in strooikaas op pizza, zullen waarschijnlijk steeds vaker van microbiële fermentatie afkomstig zijn. Op vlak van kweekvlees zijn er nog uitdagingen in het bekomen van een rendabele productie waarvoor nog heel wat onderzoek nodig is. Sommige respondenten denken dat kweekvlees potentieel een *game changer* zou kunnen zijn voor voedselproductie. Hierbij wordt wel geduid dat het een disruptieve innovatie is die de vleessector zwaar zou kunnen treffen. Een stapsgewijze aanpak is dus nodig.

Kortom, de technologische knowhow is volgens vele respondenten een sterkte voor Vlaanderen. Het stelt de Vlaamse overheid en agrovoedingssector in staat vooruitstrevende industrietakken te creëren en op wereldvlak een technologische voortrekker te worden.

Hoewel men binnen dit discours ambitieus is op vlak van innovatieve eiwitten, ligt de afname van de veestapel erg gevoelig. De meeste respondenten zien een afname van de veestapel niet als een noodzakelijkheid of vinden het moeilijk om dit te verdedigen rekening houdende met de achterban die ze representeren. Verschillende respondenten binnen dit discours geloven wel dat op lange termijn een afname van de veestapel mogelijks moeilijk te vermijden zal zijn. Inzetten op nieuwe eiwitten vormt in dat opzicht ook een vangnet voor de Vlaamse economie.

De meeste respondenten binnen dit discours zien de veestapel echter op korte tot middenlange termijn niet afnemen. Enerzijds vormt de toenemende export in de Vlaamse voedingsindustrie volgens Respondent_11 de motor van de groei. Er wordt reeds veel vlees geproduceerd voor export en dit gaat volgens vele respondenten toenemen door een stijging van de vleesconsumptie in landen die zich economisch ontwikkelen. Deze tendens vormt een stimulans voor de dierlijke productie in Vlaanderen.

Met het oog op een stijgende vraag naar dierlijke eiwitten is het volgens de respondenten dan ook van belang dat deze op duurzame wijze worden geproduceerd. Volgens verschillende respondenten heeft Vlaanderen een efficiënte landbouw en voedingsindustrie waarbinnen veel aandacht heerst voor duurzaamheid en dierenwelzijn. De dierlijke productie creëert volgens respondenten heel wat economische meerwaarde, dus het zou nadelig zijn moest de eiwittransitie er toe leiden dat die sector ten onder gaat. Als de vleesproductie daardoor zou verschuiven naar een ander continent waar potentieel minder aandacht is voor methaanemissies en dierenwelzijn, zouden we volgens

verschillende respondenten zowel op economisch als op ecologisch vlak verlies lijden. Om de productie niet te laten lijden onder de eiwittransitie vindt Respondent_3 dat er onderzoek gesubsidiëerd moet worden vanuit VLAIO naar hoe de dierlijke productie nog diervriendelijker, efficiënter en duurzamer kan. Op deze manier kan de eiwittransitie tewerkstelling en investeringen in Vlaanderen stimuleren.

Gezien de consument volgens velen nog niet bereid is om insecten te eten, zien verschillende respondenten potentieel in het ontwikkelen van waardeketens voor insecten voor veevoeder. De zogenaamde “Feed ban” verordening (Europese Commissie, 2009) legt strenge eisen op aan de diervoedersector. Dit maakt dat er nog een hindernis is in het gebruik van insecten voor veevoeder, maar in het licht van circulaire economie tracht de EU om deze wetgeving op wetenschappelijk onderbouwde wijze te versoepelen. Innovaties rond alternatieve eiwitten en circulaire economie bieden op deze manier ook kansen voor de veeteelt. Binnen dit discours wordt dit echter meer als een opportuniteit gezien om de huidige dierlijke productie te innoveren en te verduurzamen opdat een afname van de veestapel minder prioritair zou worden.

2.2.2. Visie op consumptie

Gezondheid en consumptie

Enkele respondenten vinden dat een eiwitshift met een omkering tussen 60% dierlijke en 40% plantaardige eiwitten moeilijk is om aan te raden aan de gehele bevolking. Naargelang leeftijd, sportactiviteiten en andere levensomstandigheden is het voor consumenten geen gezond advies om dierlijke eiwitten in het voedingspatroon af te bouwen. De risicoanalyse voor de voedselveiligheid van producten is ook gebaseerd op een bepaald consumptiepatroon wat maakt dat deze normen bij een verschuiving in consumptie via een nieuwe risicoanalyse moeten worden bijgesteld. Ten slotte worden aandachtspunten rond voedselveiligheid aangehaald, met name de allergeniciteit van alternatieve eiwitten. Een aantal respondenten kan zich omwille van deze aandachtspunten op vlak van gezondheid niet achter een 40/60-doelstelling scharen, maar geeft wel aan dat iets minder dierlijke eiwitten consumeren wel een goede evolutie zou kunnen zijn voor de meeste mensen.

Duurzame consumptie

Binnen dit discours heerst de mening dat een verandering in het consumptiepatroon gradueel moet verlopen zodat iedereen het tempo kan volgen. De voedingsindustrie zal er voor moeten zorgen dat bij een vermindering van dierlijke eiwitproducten een stapsgewijze aanpak wordt gehanteerd. Respondent_11 maakt hierbij een analogie met het verminderen van zout in voedingsproducten. Dit is ook iets dat gespreid moet worden over verschillende jaren zodat de consument kan wennen aan de nieuwe smaak.

Respondenten denken dat de consument gemakkelijker overtuigd zal zijn om microbiële eiwitten en kweekvlees te eten dan insecten. Zoals reeds aangegeven zien de respondenten eerder kansen in de benutting van insecten voor veevoeder.

2.2.3. Kritiek op de term “transitie”

Sommige respondenten doen vermoeden dat er andere actoren zijn die een totale afschaffing van dierlijke productie nastreven. Een totale afbouw van de dierlijke productie werd in de interviews echter door geen enkele respondent geopperd als interpretatie van de eiwittransitie. Bovendien komt het ook niet overeen met de ambities van de eiwitshift om een omkering na te streven van de 60/40-verhouding. Het idee dat de doelstelling van de eiwittransitie inhoudt de dierlijke productie te elimineren heeft volgens sommige respondenten te maken met het gebruik van de term “transitie”. Respondent_4 zegt dat een transitie doet vermoeden dat je van het ene volledig naar het andere gaat.

Respondent_2 spreekt ook van een “*paradox bij de communicatie over een transitie*”. Om dit te duiden haalt Respondent_2 een ervaring aan waarbij milieuorganisaties en landbouworganisaties tot een consensus waren gekomen rond ambitieuze doelstellingen voor de landbouw bij de opmaak van de nationale plannen voor het GLB. Het was echter toen milieuorganisaties het woord “transitie” gebruikten bij het voorleggen van bijkomende eisen dat de consensus wegviel. Uit deze anekdote blijkt dat er meer ruimte was geweest voor verandering als het woord “transitie” niet was gevallen.

Ook Respondent_1 geeft aan dat bij opmaak van de Vlaamse eiwitstrategie semantische discussies werden gevoerd over de term ‘eiwittransitie’. Daarom werd beslist om de term ‘eiwitstrategie’ te hanteren, zodat er hierbij door alle stakeholders kon worden vormgegeven wat er onder werd verstaan. Sommige respondenten gebruiken daarom over het algemeen liever de term ‘eiwitstrategie’. Anderen prefereren de term ‘eiwitdiversificatie’, omdat dit minder wijst op de overschakeling naar meer plantaardige eiwitten zoals wel het geval is bij de term ‘eiwittransitie’.

2.3. Tegenpartijen in de eiwittransitie

Structurele weerstand is er volgens de respondenten weinig, maar verschillende actoren zoals veehouders en vleesbedrijven staan wel wantrouwig tegenover een verschuiving van dierlijke productie naar meer plantaardige productie. Voor landbouworganisaties zoals Boerenbond is het dubbel, aangezien ze plantaardige landbouwers én veetelers vertegenwoordigen. Respondent_13 bevestigt dat Boerenbond zich niet zal inzetten voor één sector ten koste van een andere. Hoewel de Vlaamse eiwitstrategie wel degelijk nieuwe marktkansen voor landbouwers kan bieden, wilt Boerenbond binnen de eiwitstrategie ook op zoek gaan naar erkenning van wat er reeds gebeurt op vlak van verduurzaming in de zuivel- en vleessector. Er bestaat veel vakkennis bij landbouwers rond duurzaamheid en er wordt al veel gewerkt rond graslanden, ruwvoerders en duurzaamheidsmonitoring. Wanneer de gedane inspanningen zichtbaarder gemaakt kunnen worden kan dit meegenomen worden in het vermarktingsverhaal van dierlijke eiwitproducten.

2.3.1. Visie op productie

De bijkomende eisen en maatregelen die worden getroffen door de Vlaamse overheid in het licht van het verduurzamen van de dierlijke sector maken het steeds moeilijker voor de veehouders. Een verdere verduurzaming van de dierlijke sector door middel van technologische oplossingen biedt volgens een aantal respondenten mogelijkheden, maar dit moet over realistische termijnen gaan zodat het haalbaar is voor de landbouwers. Investerings in industriële stallen rendabel maken gaat over termijnen van ongeveer twintig jaar en dit is niet in lijn met de verwachtingen die gesteld worden door de Vlaamse overheid.

Landbouworganisaties nemen het de Vlaamse overheid kwalijk dat ze in 2016 tijdelijke stikstofrichtlijnen hebben gecreëerd die veehouders de mogelijkheid gaf bepaalde uitbreidingen te doen. Gezien dit kader niet in overeenstemming was met Europese regelgeving werd een verstrenging gemaakt met nieuwe, opnieuw tijdelijke, richtsnoeren. De Vlaamse overheid kan het de landbouwers niet kwalijk nemen dat ze gebruik hebben gemaakt van het systeem om hun veehouderijen uit te breiden, vinden landbouworganisaties. De landbouwers zijn volgens enkele respondenten de dupe van het wanbeleid van de Vlaamse overheid en worden nu in een onzekere situatie gestort met grote financiële gevolgen. Volgens de landbouworganisaties moet de Vlaamse overheid de verantwoordelijkheid nemen om deze fouten recht te zetten en duidelijkheid scheppen voor de Vlaamse landbouwers met een definitief wettelijk kader.

Bovendien moet men volgens enkele respondenten opletten dat stappen die gezet worden in verduurzaming of eventuele afname van de dierlijke productie niet gecounterd worden door de import

van minder duurzame eiwitproducten van elders. Verwijzend naar het concept van *'carbon leakage'* spreekt Respondent_7 hier van een *"eiwit of protein leakage"*. Er speelt verontwaardiging bij een aantal ledenorganisaties van de SALV rond het Mercosur-handelsakkoord dat een meer intense commerciële betrekking tussen de EU en Zuid-Amerika beoogt. Zij hebben het gevoel dat inspanningen rond duurzaamheid in de Vlaamse dierlijke sector teniet worden gedaan en deze import de lokale vleesproductie verdringt. Een heel aantal producten komen hier op de markt hoewel ze geproduceerd werden op manieren die binnen Europa niet zijn toegelaten. Respondent_14 zegt hierover: *"Wij mogen consumeren wat we niet mogen produceren"*. De internationale handel heeft er deels voor gezorgd dat het verdienmodel van de landbouwer ontzettend onder druk is komen te staan. Een verduurzaming van de eiwitconsumptie en -productie moet daarom coherent zijn met andere beleidsontwikkelingen en -handelingen.

Landbouworganisaties kunnen zich meer vinden in het concept van de eiwitdiversificatie, indien dit meer onbewerkte eiwitgewassen en eiwitrijke mengteelten voor veevoeder inhoudt. Er worden reeds verschillende soorten peulvruchten geteeld in Vlaanderen en Zeeuws-Vlaanderen. Hier wordt in het licht van de eiwittransitie en eiwitstrategie te weinig op ingezet, volgens de landbouwers, terwijl de kennis en de akkers voor deze gewassen al bestaan. Als basis voor verwerkte producten zijn deze gewassen echter niet even geschikt, wat maakt dat er minder interesse is voor deze gewassen. Men wil vooral inzetten op soja, een gewas met meer potentieel in de voedingsindustrie. Maar de veredeling van soja staat in Vlaanderen volgens Respondent_14 nog niet op punt en ons klimaat leent zich niet tot het semi-tropisch gewas. Over het algemeen moeten de innovaties die verkend worden haalbaar zijn op de Vlaamse akkers. Om betrouwbare teelten te hebben moet er voldoende rendabiliteit zijn. Bovendien zijn de arealen in Vlaanderen niet groot en liggen de grondprijzen hoog. Deze kost moet gecompenseerd worden, maar bedrijven zijn niet altijd bereid om meer te betalen voor gewassen die ze goedkoper kunnen aankopen in het buitenland. Respondent_13 stelt dat de hele waardeketen en de overheid een rol spelen in het dragen van de risico's die gepaard gaan met nieuwe teelten. Er kan niet verwacht worden dat de landbouwers de risico's uit zichzelf nemen.

Landbouworganisaties vinden dat er met de inzet rond bewerkte eiwitproducten economische belangen worden nagestreefd. De marges op de bewerkte producten zijn hoger, omdat de basisproducten goedkoper zijn. Door de toevoegingen kan er een hogere prijs worden gevraagd. Voor de retail zijn er voordelen omdat de producten langer houdbaar zijn. Er is volgens Respondent_14 slechts een kleine minderheid van de bewerkte vleesvervangers in de supermarkt gemaakt van lokale basisingrediënten. De productie van (hoog)bewerkte alternatieve eiwitproducten biedt daarom weinig kansen voor de Vlaamse landbouw, volgens sommige respondenten.

Om de landbouwers meer te betrekken in het verhaal van de eiwittransitie moeten er genoeg kansen ontwikkeld worden voor landbouwers. Naast het op punt stellen van de landbouwkundige aspecten van een nieuw eiwitgewas moeten hierrond nieuwe ketens opgezet worden. Dit is complex en vergt middelen, samenwerkingen doorheen de keten en economische strategie. Een ketenbenadering is nodig om te zorgen dat de landbouwers een garantie hebben op afzet en een goede prijs voor de nieuwe eiwitproducten. Sommige respondenten opperen dat een instrument dat producenten kan linken aan actoren verder in de keten, gaande van verwerking tot retail, zou kunnen helpen.

Naast problematieken rond duurzaamheid, rasserverdeling, afzet en prijzen, blijft het volgens een aantal respondenten ook een principiële kwestie. Rond het thema spelen volgens verschillende respondenten ideologische standpunten die lijnrecht tegenover elkaar staan, wat voor een extra hindernis zorgt binnen de eiwittransitie. Sommige respondenten halen aan dat hoewel er geld wordt vrijgemaakt voor de teelt en promotie van plantaardige producten, men zich moet afvragen of men hierin moet meegaan als het ten koste gaat van andere lokale productie. Andere respondenten geven aan dat landbouwers soms weerstand tonen bij het verkennen van alternatieve eiwitteelten omdat ze vlees niet als vervangbaar zien en de trend richting meer plantaardig zelf niet willen versnellen.

2.3.2. Visie op consumptie

Verschillende respondenten betwijfelen sterk of de consument klaar is voor de eiwittransitie. Respondent_14 wijst op de afschaffing van vegetarische maaltijden in bepaalde schoolkantines. Ook wordt in twijfel getrokken of supermarkten van het assortiment vleesvervangers af raken.

Zelfs als er een shift naar meer plantaardige en minder dierlijke eiwitten in het voedingspatroon van de Vlaming zou plaatsvinden zal het hoogstwaarschijnlijk geen directe impact hebben op de veehouderij in Vlaanderen, volgens Respondent_13. Door een toenemende vraag naar dierlijke eiwitten in het buitenland zal er een afzet in het buitenland blijven. Een eiwitshift in consumptie beïnvloedt dus niet rechtstreeks de productie in Vlaanderen, volgens enkele respondenten.

Degenen die een oproep doen voor de eiwittransitie zorgen volgens sommige respondenten vooral voor imagoschade voor de Vlaamse landbouw omdat ze geïllustreerd worden door overheidsactoren en burgers. Boerenbond is er erg gevoelig voor wanneer veetelers en hun gezinnen individueel verweten worden dat ze vervuilers zijn. Verschillende respondenten wijzen er op dat vooral de verstrenging van milieumaatregelen, onzekerheid en imagoschade het welzijn en levensonderhoud van de landbouwers treffen. De eiwittransitie schaadt dus vooral op indirecte wijze de landbouwers, vanwege een discursieve verschuiving bij de overheid en de bevolking.

VII. Besluiten

De analyse van actoren toont aan dat er reeds veel actoren vanuit verschillende hoeken betrokken worden in de stappen die worden gezet omtrent de eiwittransitie. Het belang van het betrekken van stakeholders en schakels uit de hele keten wordt ook meerdere malen benadrukt in de interviews. Het draagt bij aan gedragenheid vanuit elke component van het voedselsysteem. De coalities tussen actoren hebben geleid tot eerste beleidskaders in het licht van de eiwittransitie. Bovendien bestaat op het vlak van netwerken van actoren de capaciteit om tot veranderingen te komen. Er bestaan netwerken van kennis en financieringskanalen tussen de Vlaamse overheid, landbouwers, bedrijven en onderzoeksinstellingen die de eiwittransitie kunnen versterken.

Een veelvoud aan actoren in het debat leidt tot uiteenlopende discoursen met verschillende invullingen en vooropgestelde doelstellingen van de eiwittransitie. Het artikel “Het politieke karakter van duurzaamheidsvraagstukken” door Block en Paredis (2019) wijst op een gelijkaardige normativiteit van het concept duurzaamheid. Net zoals bij het concept duurzaamheid kan een democratisering van het concept van de eiwittransitie worden waargenomen. De meeste actoren erkennen dat er nood is aan een duurzame verandering op vlak van de productie van eiwitten, maar de gewenste uitwerking en doel hiervan is uiteenlopend bij de verschillende actoren. Of het nu gaat om het nakomen van de ambities op Europees niveau, het aanpakken van de lokale milieuproblematiek, het reduceren van broeikasgasemissies of het creëren van nieuwe winstgevendende markten, nagenoeg alle respondenten voelen een drijfveer om in te haken op de eiwittransitie. Het resultaat hiervan is wel dat er een veelheid aan interpretaties ontstaat die de originele betekenis van de eiwittransitie verbreedt en uitholt.

Hieruit blijkt ook dat er aandacht moet zijn voor de semantiek die wordt gehanteerd. Het woord ‘transitie’ kan resulteren in minder gedragenheid bij de actoren. Vanwege deze geladen term gaat de democratisering en verzwakking van het concept van de eiwittransitie ook gepaard met het gebruik van termen zoals ‘eiwitstrategie’ en ‘eiwitdiversificatie’. Hoewel de term ‘eiwitstrategie’ voornamelijk verwijst naar de Vlaamse eiwitstrategie, vinden enkele respondenten dit een beter gangbare term. De respondenten zijn het er over eens dat de term ‘eiwitdiversificatie’ wijst op het diversifiëren van het eiwitaanbod, maar welke eiwitten binnen dit aanbod passen staat ter discussie. De voedingsindustrie ziet veeleer opportuniteiten in eiwitten met potentieel in de verwerkende industrie. Landbouwers vinden dan weer dat men de diversiteit aan lokale, onbewerkte producten van de Vlaamse landbouw, zoals bestaande peulvruchten, vlees, zuivel en eiwitrijke mengteelten voor veevoeder, in de kijker moet zetten. Een eiwitdiversificatie houdt dan niet zozeer een verandering in, eerder een erkenning en betere benutting van de lokale voedingsproductie.

De verschillende discoursen steunen ook op verschillende assumpties en waarden. Vele respondenten maken hierbij toekomstprojecties rond de toenemende vraag naar vlees die gepaard gaat met ontwikkelende economieën. Er bestaan ook andere hypothesen rond de toekomst van de consumptie van dierlijke eiwitten. Doorbraken rond alternatieve eiwitten, zowel plantaardig, microbieel als cellulair, kunnen volgens onderzoek een dalende tendens van de wereldwijde dierlijke eiwitconsumptie introduceren (Witte *et al.*, 2021). Mogelijke scenario's omtrent eiwitproductie en -consumptie zijn dermate onzeker dat elk discours wenselijke projecties aangrijpt om standpunten te onderbouwen.

Er gaan in dit licht stemmen op die stellen dat een toenemende vraag naar vlees het best opgevangen wordt door regio's met een efficiënte, duurzame dierlijke productie zoals in Vlaanderen. Een globale comparatieve duurzaamheidsanalyse van de dierlijke productie is nodig om deze stelling te toetsen, gezien dit een complexe samenstelling van aspecten van duurzaamheid omvat. Dit valt buiten de scope van dit onderzoek, maar kan een aanleiding zijn voor toekomstig onderzoek.

Daarnaast heersen binnen de discoursen verschillende veronderstellingen over de consument. Het discours van hervorming tracht naast inspanningen van de agrovoedingsketen een gedragsverandering bij de consument teweeg te brengen door in te spelen op voedselroutines en het verkleinen van de attitude-gedragskloof. Binnen de 'status quo'-benadering wordt de consument als een meer passieve actor gezien. Een meer milieuvriendelijke consumptie is eerder een gevolg van het creëren van innovatieve, duurzame eiwitproducten, zowel plantaardig als dierlijk. Het laatste discours zet nog meer vraagtekens bij de mogelijkheden tot verandering van het voedingspatroon van de consument. De consumententrends richting meer plantaardig worden hierbij in twijfel getrokken.

Kortom, de actoren zitten discursief nog niet op dezelfde lijn. De meeste actoren lijken elkaar te kunnen ontmoeten in de 'status quo'-benadering. Dit discours toont dan ook een compromis tussen het stimuleren van meer plantaardige en alternatieve eiwitten én het behouden van de dierlijke productie door verduurzaming. Door ambities te spreiden wil men de Vlaamse economie veerkrachtig maken. Dit is eveneens het discours dat doorklinkt in de visie van de Vlaamse eiwitstrategie. Bij de opmaak van de Green Deal Eiwitshift werd besloten om bij het bepalen van de opzet enkele actoren te excluderen zodat de meer concrete 40/60-doelstelling vooropgesteld kon worden. Hoewel de Green Deal Eiwitshift aansluiting heeft met de Vlaamse eiwitstrategie, sluit de Green Deal Eiwitshift in dat opzicht meer aan bij het discours van hervorming. De partners in de Vlaamse eiwitstrategie en de initiatiefnemers van de Green Deal Eiwitshift tonen ook duidelijke verschillen.

Om een meer doortastende vooruitgang te bekomen kan men de vraag stellen of alle actoren in alle beleidsprocessen betrokken moeten worden. Deze afweging tussen samenwerking en doelmatigheid lijkt ook een dilemma voor verschillende respondenten. Terwijl men samenwerking en overleg hoog in het vaandel draagt, is een meer beperkte groep actoren voor bepaalde initiatieven doeltreffender om wezenlijke stappen vooruit te zetten. Anderzijds heeft de veelheid aan uiteenlopende actoren in de beleidssamenwerking van de Vlaamse eiwitstrategie wel een pad geopend tot debat waaruit een gedeelde visie kan groeien. Hoewel het de ambities van de eiwittransitie verzwakt, heeft het verbreden van het discours er toe bijgedragen dat actoren open staan om te reflecteren en samen te werken rond de eiwittransitie.

VIII. Interdisciplinaire bevindingen

Het gebruik van de beleidsarrangementenbenadering maakte mij wegwijs in de complexiteit van het thema. De focus op actoren en discoursen zorgde voornamelijk voor een inzicht in de politicologische en sociologische aspecten van het thema van de eiwittransitie. Hierbij boden de interviews met medewerkers en experts uit diverse velden een begrip van de structuren van organisaties en instellingen en de waarden en handelingen die tussen deze groepen leven.

In deze interviews kwam nog een breder spectrum aan disciplines naar voren. Respondenten uit de onderzoekswereld leerden mij over de ontwikkelingen van het (bio)technologisch en landbouwkundig onderzoek rond alternatieve eiwitten. Interviews met landbouworganisaties boden een perspectief op de doorvertalingen van deze ontwikkelingen op het veld en de visies die rond dergelijke innovaties heersen. Respondenten bij belangengroepen voor de voedingsindustrie en retail kaartten ook de economische aspecten aan die gepaard gaan met de uitdagingen van de eiwittransitie. Adviesgroepen van de Vlaamse overheid toonden dan weer een meer integraal perspectief op deze uitdagingen door zowel politicologische, economische, sociale en ecologische bekommernissen te delen. Binnen de verschillende discoursen worden ook disciplines aangegrepen om bepaalde narratieven of meningen te onderbouwen. Discourscoalities worden op deze manier gevormd door verhaallijnen samen te voegen. Zo grijpen de respondenten bijvoorbeeld naar gezondheidsargumenten om een eiwitshift in consumptie al dan niet aan te bevelen.

Dit onderzoek betrof reeds respondenten uit verschillende groepen van actoren, maar een meer uitgebreide set van respondenten kan tot meer complete bevindingen komen. Het betrekken van actoren in de vlees(verwerkende) industrie of organisaties rond dierenwelzijn of gezondheid in toekomstig onderzoek kan de perspectieven op de eiwittransitie uitbreiden en verfijnen. Deze perspectieven kunnen bijkomende interacties tussen partijen en nieuwe discoursen ontwaren die zich buiten het spectrum van discoursen van dit onderzoek bevinden.

In dit onderzoek werd slechts in beperkte mate gefocust op de dimensies van spelregels en hulpmiddelen. Op basis van de bevindingen binnen deze dimensies kan besloten worden dat de financiering vandaag nog niet altijd volstaat voor bedrijven en landbouwers om het risico te nemen om in te zetten op een nieuwe eiwitteelt of -product. Bovendien missen deze actoren naast financiering vaak ook tijd en werknemers met de juiste kennis. Op vlak van regelgeving kan de Novel Food wetgeving (Europees Parlement en Raad van de Europese Unie, 2015) als obstakel beschouwd worden omdat het het proces van de productie van kweekvlees en microbiel eiwit complexer maakt.

Het is hierbij een taak voor de Vlaamse overheden om deze hindernissen te overbruggen door middel van het faciliteren van allianties tussen bedrijven bij het indienen van nieuwe productiemethoden en het voorzien van administratieve vereenvoudiging. Toekomstig onderzoek kan de dimensies van spelregels en hulpmiddelen meer uitvoerig verkennen.

IX. Bibliografie

Arnold, R. D. en Wade, J. P. (2015) 'A Definition of Systems Thinking: A Systems Approach', *Procedia Computer Science*, 44, pp. 669-678.

Arts, B., Leroy, P. en van Tatenhove, J. (2006) 'Political Modernisation and Policy Arrangements: A Framework for Understanding Environmental Policy Change', *Public Organization Review*, 6(2), pp. 93-106.

Arts, B., Tatenhove, J. v. en Leroy, P. (2000) *Conclusions and Research Agenda: Political Modernisation and the Dynamics of Environmental Policy Arrangements. Political Modernisation and the Environment* Dordrecht: Springer.

Beck, B., Van Gijsegheem, D., Vander Putten, E., Vandevenne, F., François, F., Claerbout, F., Rubens, K., Fleurbaey, F., De Paepe, K., Roels, K., Magnus, I., Lamotte, R., De Vos, L., Muylaert, J., Van den Heede, L., Rabau, K., De Geeter, H., Coene, I., Neven, L., Detombe, T., Plaete, J. en Moulaert, M. (2018) *Voedselnota: Bouwstenen voor een vlaams voedselbeleid: synthese, geleerde lessen, en de weg vooruit: beleidsoverschrijdend netwerk duurzame voeding van de Vlaamse overheid.*

Bergsma, G., Nijenhuis, L., Bijleveld, M. en Dalm, V. (2014) *Goed informeren van Vlaamse consumenten over de milieu-impact van voeding: Advies over voedselverlies, AGF en eiwitproducten*, Delft: CE Delft Milieu Centraal.

Block, T. en Paredis, E. (2019) 'Het Politieke Karakter van Duurzaamheidsvraagstukken', in Coene, J., Raeymaeckers, P., Hubeau, B., Marchal, S., Remmen, R. and Van Haarlem, A. (eds.) *Armoede En Sociale Uitsluiting: jaarboek 2019*. 2nd ed. Leuven Den Haag: Acco, pp. 47-66.

Cazaux, G., Van Gijsegheem, D. en Bas, L. (2010) *Alternatieve eiwitbronnen voor menselijke consumptie: Een verkenning*, Brussel: Departement Landbouw en Visserij.

Commissie, E. (2019) *Mededeling van de Commissie aan het Europees Parlement, de Europese Raad, de Raad, het Europees Economisch en Sociaal Comité en het Comité van de Regio's: De Europese Green Deal*. Brussel.

Crevits, H. (2019) *Beleidsnota 2019-2024: Landbouw en Visserij*. Brussel: Vlaams Parlement.

Crevits, H. (2021) *Vlaamse Eiwitstrategie 2021-2030: Lokale, duurzame en gezonde eiwitten van productie tot consumptie*: Vlaamse overheid.

de Krom, M., Vonk, M. en Muilwijk, H. (2020) *Voedselconsumptie veranderen: bouwstenen voor beleid om verduurzaming van eetpatronen te stimuleren*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving (PBL).

De Meyer, L. (2020) *Een hapklare toekomst voor een duurzaam voedingsbeleid in Vlaanderen*: Bond Beter Leefmilieu.

De Ridder, K., Bel, S., Brocatus, L., Lebacqz, T., Ost, C. en Teppers, E. (2016) *Voedselconsumptiepeiling 2014-2015*, Brussel: Het Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid.

Departement Omgeving (2021) *Hoe werken we aan voedselroutines en waarom zijn ze belangrijk?* Green Deal Eiwitshift. Available at: <https://omgeving.vlaanderen.be/hoe-werken-we-aan-voedselroutines-en-waarom-zijn-ze-belangrijk> (Accessed: 15-05-2021).

Europees Parlement, Commissie landbouw en plattelandsontwikkeling (2011) *Ontwerpresolutie van het Europees Parlement over het proteïnetekort in de EU: welke oplossing voor een allang bestaand probleem?* Brussel.

Europees Parlement (2020) *Are veggie burgers or tofu steaks going to be banned?* EU farm policy reform as approved by MEPs. Available at: <https://www.europarl.europa.eu/news/nl/press-room/20201019BKG89682/eu-farm-policy-reform-as-approved-by-meps/7/are-veggie-burgers-or-tofu-steaks-going-to-be-banned> (Accessed: 20-05-2021).

Verordening (EU) 2015/2283 van het Europees Parlement en de Raad van 25 november 2015 betreffende nieuwe voedingsmiddelen, tot wijziging van Verordening (EU) nr. 1169/2011 van het Europees Parlement en de Raad en tot intrekking van Verordening (EG) nr. 258/97 van het Europees Parlement en de Raad en Verordening (EG) nr. 1852/2001 van de Commissie (L 327/1).

Verordening (EG) Nr. 152/2009 van de Commissie van 27 januari 2009 tot vaststelling van de bemonsterings- en analysemethoden voor de officiële controle van diervoeders.

Europese Commissie (2020a) *Farm to Fork Strategy: For a fair, healthy and environmentally-friendly food system*, Brussel: Europese Unie.

Europese Commissie (2020b) *MEDEDELING VAN DE COMMISSIE AAN HET EUROPEES PARLEMENT, DE RAAD, HET EUROPEES ECONOMISCH EN SOCIAAL COMITÉ EN HET COMITÉ VAN DE REGIO'S: Een "van boer tot bord" - strategie voor een eerlijk, gezond en milieuvriendelijk voedselsysteem*. Brussel.

Europese Commissie (2021) *CAP transitional regulation: 2021-2022*. Available at: https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/transitional-regulation_nl (Accessed: 13-04-2021).

Europese Raad (2020) *Gemeenschappelijk landbouwbeleid*. Beleidsgebieden. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/nl/policies/cap-introduction/> (Accessed: 13-04-2021).

Flanders' FOOD (2020) *Plant Protein Pilot*. Projecten. Available at: <https://www.flandersfood.com/Projecten/EFRO%20PlantProteinPilot> (Accessed: 24-05-2021).

Flanders' FOOD (2021) *Kansen en uitdagingen voor een eiwittransitie*. Roadmap Eiwittransitie. Available at: <https://www.flandersfood.com/artikel/2021/01/14/Roadmap-eiwittransitie>. (Accessed: 24-05-2021)

Geels, F. W. (2002) 'Technological transitions as evolutionary reconfiguration processes: a multi-level perspective and a case-study', *Research Policy*, 31(8), pp. 1257-1274.

Honnay, O. (2020) 'Uitdagingen voor het verduurzamen van het mondiale voedselsysteem', in d'Hoine, P. and Pattyn, B. (eds.) *Wetenschap in een veranderende wereld*: Universitaire Pers Leuven, pp. 185-207.

Hopwood, B., Mellor, M. en O'Brien, G. (2005) 'Sustainable development: mapping different approaches', *Sustainable development*, 13(1), pp. 38-52.

Klerkx, L. en Begemann, S. (2020) 'Supporting food systems transformation: The what, why, who, where and how of mission-oriented agricultural innovation systems', *Agricultural Systems*, 184, pp. 102901.

Kollenda, E. (2020) *How to deliver on the EU Farm to Fork's protein transition objectives*: Institute for European Environmental Policy. Available at: <https://ieep.eu/news/how-to-deliver-on-the-eu-farm-to-fork-s-protein-transition-objectives> (Accessed: 15-05-2021).

Masson-Delmotte, V., Pörtner, H.-O., Skea, J., Slade, R., Ferrat, M., Neogi, S., Portugal Pereira, J., Kissick, K., Calvo Buendia, E., Connors, S., Haughey, E., Pathak, M., Vyas, P., Belkacemi, M., Zhai, P., Roberts, D., R. Shukla, P., van Diemen, R., Luz, S., Petzold, J., Huntley, E. en Malley, J. (2020) *Climate Change and Land: An IPCC Special Report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems*: IPCC.

Mathijs, E., Nevens, F. en Vandenbroeck, P., Visserij, D.L.e. and VMM (2012) *MIRA-topicrapport: Transitie naar een duurzaam landbouw- en voedingssysteem in Vlaanderen: een systeemanalyse*.

Meijerinck, S. en van Tatenhove, J. (2007) 'Milieubeleid als vraagstuk van institutionele (her)vorming', in Driessen, P. and Leroy, P. (eds.) *Milieubeleid: analyse en perspectief*. Bossum: Uitgeverij Coutinho, pp. 185-210.

Next Food Chain (2021) *Shaping a Plant-Based Foodture*. Shaping a Plant-Based Foodture. Available at: <https://www.nextfoodchain.be/> (Accessed: 30-04-2021).

Paredis, E. (2018) 'Governance van transitie', in Bouckaert, G., Van Hondeghem, A., Voets, J., Op de Beeck, S., Verhoest, K. and Ruebens, M. (eds.) *Handboek overheidsmanagement: samen werken aan een overheid in beweging*. Brugge: Vanden Broele, pp. 457-484.

Peters, S., Gerritsen, J., Valkenburg, J., Singh-Povel, C. en Huppertz, T. (2020) 'Eiwittransitie in perspectief: Duurzaam en gezond eten', *VoedingsMagazine*, 33(1), pp. 19-23.

Platteau, J., Lambrechts, G., Roels, K. en Van Bogaert, T. (2018) *Landbouwrapport 2018: Uitdagingen voor de Vlaamse land- en tuinbouw*, Brussel: Departement Landbouw en Visserij.

Arrest van 25 februari 2021 met nummer RvVb-A-2021-0697 in de zaak met rolnummer 1920-RvVb-0151-1 (RvVb-A-2021-0697).

Roels, K., Platteau, J. en Van Bogaert, T. (2020) *Landbouwrapport 2020*, Brussel: Departement Landbouw & Visserij.

Rubens, K., Neven, L. en Jonckheere, J. (2021) *Voeding en milieuverantwoorde consumptie: naar gezonde voedingspatronen voor een gezonde planeet - Achtergronddocument bij aanbevelingen bij de voedingsdriehoek (2021)*, Laken (Brussel): Vlaams Instituut Gezond Leven i.s.m. departement Omgeving en Agentschap Zorg en Gezondheid. Available at: www.gezondleven.be.

Samborski, V. (2013) *Het Vlaams Agrovoedingscomplex. Stand van zaken*, Brussel: Beleidsdomein Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en Studie Depotnummer: D/2012/3241/121).

Sexton, A. E. (2018) 'Eating for the post-Anthropocene: Alternative proteins and the biopolitics of edibility', *Transactions of the Institute of British Geographers*, 43(4), pp. 586-600.

Statbel (2020) *Rundvee- en varkensstapel neemt af, pluimvee neemt toe in 2019*. Landbouw & Visserij. Available at: <https://statbel.fgov.be/nl/nieuws/rundvee-en-varkensstapel-neemt-af-pluimvee-neemt-toe-2019> (Accessed: 14-04-2021).

Statbel en FOD Economie (2020) *Kerncijfers landbouw: Belgische landbouw in cijfers*, Brussel: Algemene Directie Statistiek - Statistics Belgium FOD EconomieS000.01F/2020).

van Diepen, J., van de Wouw, M., Broekema, R., Dujso, E., Buitenhuis, A., Mensink, A., Nooijen, A., Blonk, H. en Van der Veen, G. (2018) *Eiwit-transitie Vlaanderen: Studie naar de status en het potentieel van (hoog-) technologische oplossingen om vleeseiwitten te vervangen in het dagelijks dieet*: VLAIO, Technopolis group, Blonk Consultants.

Versluis, E., van Keulen, M. en Stephenson, P. (2011) 'Theory and Methodology in EU Policy Analysis', in Nugent, N. and Paterson, W.E. (eds.) *Analyzing the European Union Policy Process: Overview of EU policy fields The European Union series*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 72-75.

Vlaams Instituut Gezond Leven (2021) *Eten volgens de voedingsdriehoek: goed voor jezelf en de planeet*, Laken (Brussel): I.s.m. departement Omgeving en Agentschap Zorg en Gezondheid.

Vlaamse overheid, Departement Omgeving (2019) *Luchtbeleidsplan 2030 - Maatregelen voor de verbetering van de luchtkwaliteit in Vlaanderen*. Brussel (VR 2019 2510 MED.0359/2).

Vlaamse overheid (2021) *Green Deal 010 Eiwitshift op ons bord*: Departement Omgeving. Available at: <https://omgeving.vlaanderen.be/green-deal-eiwitshift>.

VLM (2017) *Statistische Analyse Waterkwaliteit. Verkennende data analyse*, Antwerpen: Vlaamse Landmaatschappij.

VMM (2019) *Nutriënten in oppervlaktewater in landbouwgebied, resultaten MAP-meetnet 2018-2019*: Vlaamse Milieumaatschappij.

VMM (2020) *Landbouw: omvang veestapel*: Departement Omgeving. Available at: <https://www.milieurapport.be/sectoren/landbouw/sectorkenmerken/omvang-veestapel> (Accessed: 11-04-2020).

Vriens, L., Demolder, H., Adriaens, T., Bayens, R., Boone, N., De Beck, L., De Keersmaecker, L., De Knijf, G., De Smet, L., Devisscher, S., Devos, K., Geeraerts, C., Jansen, I., Maes, D., Neiryneck, J., Onkelinx, T., Paelinckx, D., Sioen, G., Thomaes, A., Thoonen, M., Van Den Berge, K., Van der Aa, B., Van Gossum, P., Van Landuyt, W., Van Reeth, W., Vermeersch, G., Verreycken, H. en Verschelde, P. (2019) *Natuurindicatoren 2019: Toestand van de natuur in Vlaanderen. Cijfers voor het beleid*, Brussel: Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek.

Witte, B., Obloj, P., Koktenturk, S., Morach, B., Brigi, M., Rogg, J., Schulze, U., Walker, D., Von Koeller, E., Dehnert, N. en Grosse-Holz, F. (2021) *Food for Thought - The Protein Transformation*: BCG Blue Horizon.

X. Bijlagen

1. Beleidskaders

1.1. Vlaamse Eiwitstrategie

1.1.1. Partners

Initiatiefnemer	Hilde Crevits, Viceminister-president van de Vlaamse Regering en Vlaams minister van Economie, Innovatie, Werk, Sociale economie en Landbouw
Trekkende actor	Departement Landbouw en Visserij
Betrokken actoren	Groene Kring, Vlaams Instituut Gezond Leven, Boerenbond; Innovatiesteunpunt, BioForum Vlaanderen, Algemeen Boerensyndicaat, Agentschap Innoveren & Ondernemen, Comeos, Agentschap Zorg & Gezondheid, Departement Economie, Wetenschap & Innovatie, Agrolink Flanders, Departement Omgeving, Instituut voor Landbouw-, Visserij- en Voedingsonderzoek (ILVO), VLAM, Belgian Feed Association (BFA), Bond Beter Leefmilieu, Flanders' FOOD, UBC Catering, Fevia Vlaanderen

1.1.2. Inhoud

De Vlaamse eiwitstrategie (Crevits, 2021) werd op 23 februari 2021 gelanceerd door Hilde Crevits en werd opgesteld in samenwerking met 22 partners. Met deze Vlaamse eiwitstrategie wordt de ambitie gesteld om tegen 2030 een duurzame, diverse en toekomstgerichte eiwitvoorziening te realiseren (Crevits, 2021). Om dit te bereiken worden zes strategische thema's uitgetekend met elk een visie en doelstellingen:

Duurzame diervoeders

Dit thema heeft als algemeen doel om tot een grotere zelfvoorzieningsgraad en duurzaamheid op vlak van eiwitrijke diervoeders te komen binnen Europa.

Duurzame dierlijke productie

De eiwitstrategie beoogt met dit thema kansen voor de Vlaamse veehouderij te benutten. Hierbij wordt voornamelijk geambieerd om de dierlijke eiwitproductie te verduurzamen op sociaal, economisch en ecologisch vlak door in te zetten op alternatieve verdienmodellen die een alternatief vormen voor schaalvergroting.

Meer plantaardige eiwitten

Dit thema gaat zowel over plantaardige eiwitten voor veevoeder als voor humane consumptie. De eiwitstrategie heeft als doel het areaal voor de productie van plantaardige eiwitten in Vlaanderen te vergroten en nieuwe ketens te ontwikkelen.

Nieuwe eiwitten

Met dit thema wordt ingezet op de productie en consumptie van nieuwe eiwitten, zoals dierlijke en microbiële cellen, algen, eendenkroos, schimmels en 'lagere' diersoorten (insecten en weekdieren). Het doel wordt gesteld om van Vlaanderen een hotspot te maken op vlak van kennis, productie en verwerking van nieuwe eiwitten.

Meer productdiversiteit: diversiteit in verwerking voor diversiteit in aanbod

De eiwitstrategie wil inzetten op zowel mindere als sterkere (hoogtechnologische) bewerkingen van eiwitten om tot een breed en divers eiwitaanbod te komen.

Duurzame eiwitconsumptie

Dit thema raakt aan alle voorgaande strategische thema's door een evenwichtig voedingspatroon voorop te stellen aan de hand van voedingsaanbevelingen, gezondheidseducatie en het promoten van lokale voeding. De voedingsdriehoek biedt hierbij een leidraad.

1.2. Green Deal 010 Eiwitshift

1.2.1. Partners

Initiatiefnemers	Departement Omgeving, Agentschap Zorg & Gezondheid, Departement Landbouw & Visserij, KU Leuven, Next Food Chain, The Shift, Universiteit Gent, Vlaams Instituut Gezond Leven
Deelnemers	Atelier m. Foodlab, Abinda, Aldi, Alpro, Artevelde Hogeschool, Arvesta, Barentz, Beanlife, Bioplanet, Bond Beter Leefmilieu, Bonrill, Buurtsuper, Okay, Colruyt, Compass group, Danone, De Hobbit, De Vegetarische Slager, Delhaize, EVA, Goodplanet, Greenway, Greenyard, Agentschap Facilitair Bedrijf, Vives Hogeschool, Ikea, ILVO, Imperial, La Vie Est Belle, Lidl, Nestlé, Peas & Beans, POM, Hogeschool Pxl, Pxl Catering, Rikolto, Smart with food, Sodexo, SoLucious, Brugge, Gent, Leuven, Oostende, Takeaway, Test-aankoop, Chalo, Toerisme Vlaanderen, TOR Royal, VELT, VBVD, VLAM, Nice, Vlaamse Milieumaatschappij, VVSG, WWF, Zorg Leuven, Carrefour, Kriket

1.2.2. Inhoud

Op 26 april 2021 werd de Green Deal “Eiwitshift op ons bord” (2021) gelanceerd. De initiatiefnemers willen met deze Green Deal bijdragen aan vijf SDG’s van de Verenigde Naties. Deze Green Deal sluit aan bij de “Van boer tot bord” strategie die in 2020 werd gepubliceerd door de Europese Commissie en heeft ook een link met de Europese Biodiversiteitsstrategie. De Green Deal wil als concrete actie bijdragen aan de Vlaamse eiwitstrategie.

Volgens de laatste Belgische voedselconsumptiepeiling zou de consumptieverhouding van dierlijke/plantaardige eiwitten momenteel ongeveer 60/40 zijn. Deze Green Deal ambieert een omkering van deze consumptieverhouding naar 40% dierlijke en 60% plantaardige eiwitten. Daarnaast streven ze ernaar om de totale inname van eiwitten te verminderen om overconsumptie te vermijden. De 65 deelnemende partners engageren zich om acties uit te voeren in het licht van deze ambities. De onderbouwing van de milieu-dimensie van voeding bij de voedingsdriehoek sluit hier bij aan (Vlaams Instituut Gezond Leven, 2021).

2. Semi-gestructureerde interviews

2.1. Vragenlijst

- ◆ Welke rol speelt uw organisatie in de eiwittransitie?
- ◆ Hoe zou u omschrijven wat de eiwittransitie precies inhoudt?
- ◆ Wat zijn volgens u de argumenten voor de eiwittransitie in Vlaanderen?
- ◆ Wat zijn volgens u de argumenten tegen de eiwittransitie in Vlaanderen?
- ◆ Wat is volgens u de reden dat tegenwoordig het thema van de eiwittransitie hoger op de agenda wordt geplaatst?
- ◆ Wat zijn volgens u de voornaamste actoren die betrokken zijn bij de eiwittransitie?
- ◆ Welke actoren trekken volgens u de totstandkoming van de eiwittransitie?
- ◆ Welke actoren vertonen volgens u weerstand tegen de totstandkoming van de eiwittransitie?
- ◆ Welke actoren hebben volgens u de meeste impact op de eiwittransitie?
- ◆ Wat zijn volgens u de eerste stappen die genomen moeten worden om een breed gedragen eiwittransitie te verwezenlijken?
- ◆ Wat zijn volgens u de voornaamste knelpunten voor de eiwittransitie in Vlaanderen?
- ◆ Wat zijn volgens u de voornaamste kansen voor de eiwittransitie in Vlaanderen?
- ◆ Wat kunnen volgens u gevolgen zijn van de totstandkoming van de eiwittransitie?

2.2. Informed consent

Informed Consent

Datum:/...../ 2021

Geachte

Ik, Lucy Cromheecke, nam contact met u op om een gesprek te hebben in het kader van mijn masterproef over de institutionele capaciteit van een eiwittransitie in Vlaanderen. Voor dit onderzoek wens ik enkele vragen te stellen over de relevante spelers in het voedingsbeleid en het perspectief van deze spelers op het potentieel van een eiwittransitie in Vlaanderen. Het doel van dit interview is het maken van een analyse van de knelpunten en kansen die Vlaanderen al dan niet in staat stelt een eiwittransitie aan te gaan.

Alle informatie die in dit gesprek wordt gedeeld wordt vertrouwelijk behandeld en u behoudt anonimiteit in de verwerking van de informatie. U kan op ieder moment beslissen om zich terug te trekken uit dit onderzoek.

Ik zou uw toestemming willen vragen om:

- De informatie die wordt gedeeld in het interview te mogen gebruiken in mijn onderzoek.
- Een audio-opname te mogen maken van het interview. Deze audio-opname zal uitsluitend dienen om de gedeelde informatie te verwerken en zal verwijderd worden na afloop van het onderzoek.

Met vriendelijke groeten,

Lucy Cromheecke

lucy.cromheecke@student.uantwerpen.be

De gegevens van de respondent:

Naam:

Voornaam:

E-mail:

Handtekening: